

– ГЛАВА 1 –

КОНСТРУКТИВИЗЪМ В НАУКАТА ЗА МЕЖДУНАРОДНИТЕ ОТНОШЕНИЯ

В тази глава предмет на аналитична оценка е съвременното състояние на конструктивисткото теоретизиране в областта на науката за международните отношения (НМО). Конструктивизмът е обща социална теория, която през последните десетилетия е възприета и като аналитична рамка в теорията на международните отношения (ТМО) (вж. също Том 1, Глава 5). Като обща социална теория тя се основава на две основни тези: 1) „реалността е социално конструирана“; 2) „знанието е интерсубективно конституирано“¹ (за интерсубективност вж. също Том 1, Глава 1). Но какъв е *статусът* ѝ като теория в НМО? Дали е сред основните, *субстантивните* (самостоятелните) теории за международните отношения (МО) – т.нар. теории от първи ред) като реализъм и либерализъм, или е *метатеория* (теория от втори ред) (вж. също Том 1, глави 1 и 2) като рационализма (рационалния избор) или научния реализъм. Основна насока на развилата се в резултат на това дискусия е, че правилно разбираният конструктивизъм в ТМО е *метатеория* в НМО.²

Въпреки това съществува и широко разпространена тенденция, според която конструктивизмът следва да се разглежда като основна, субстантивна теория, отправяща предизвикателство към неореализма.³ Това, което усложнява нещата, е, че етикетът „конструктивизъм“ включва различни типове конструктивизъм (както на субстантивно, така и на мета-

¹ Тезите са предложени от Guzzini. – Вж. Guzzini, S. (2000) 'A Reconstruction of Constructivism in International Relations', *European Journal of International Relations*, vol. 6/2, pp. 147–182. Wendt разглежда конструктивизма като „онтология на социалния свят“. – Вж. Wendt, A. (1999) *Social Theory of International Politics*. Cambridge, UK: Cambridge University Press, p. 193.

² Guzzini, S. (2000), *op. cit.* и Wendt, A. (1999), *op. cit.* подкрепят метатеоретичното разглеждане на конструктивизма в НМО. Враждебно и противоположно мнение за конструктивизма като *метатеория* в НМО е представено в: Moravcsik, A. (1999) 'Is Something Rotten in the State of Denmark? Constructivism and European Integration', *Journal of European Public Policy*, vol. 6/3, pp. 669–681, 680.

³ Вж. напр. Reus-Smit, C. ([1996, 2001, 2005]/2009) 'Constructivism', pp. 212–236. – In: Scott, B., A. Linklater *et. al.* *Theories of International Relations*. Forth edition. Houndmills: Palgrave, p. 219.

ниво), които често си противоречат и спорят един с друг. За улавянето на тези различия са разработени различни таксономии. Ted Hopf например прави разграничение между „конвенционален“ и „критичен“ конструктивизъм.⁴ Jeffrey Checkel смята, че конструктивизмът заема „междинно положение“ и е позициониран между позитивизма (представен от теорията за рационалния избор) и постпозитивизма (представен от постмодернизма).⁵ Emanuel Adler посочва „модернистки“, „модернистко-лингвистичен“ (основан на правила), „радикален“ (постструктуралистски) и „критичен“ (критическа теория) вариант на конструктивизма, а Christian Reus-Smit разширява предходната номенклатура, като добавя различни нива на системност – „системен“, „индивидуален“ (на ниво „елемент на системата“) и „холистичен“ конструктивизъм.⁶ Проблемът е, че тези категории са разбираеми само за аудитория, която вече е запозната с подходите на конструктивисткото теоретизиране. Целта ни е да погледнем отвъд повърхността на таксономичните класификации и да изясним логическата структура на конструктивизма в различните му проявления. Поради това фокусът е върху метатеоретичните въпроси от „втори ред“. За да не се стигне до твърде абстрактна дискусия, тя ще бъде отнесена към конкретните позиции на тримата най-изтъкнати конструктивисти в дисциплината „ТМО“ – Nicholas Onuf (1989), Friedrich Kratochwil (1989) и Alexander Wendt (1992, 1995, 1998, 1999).⁷

Главата включва четири раздела и заключение. Първият разглежда конструктивизма като *обща социална теория*. Анализират се двете основни конструктивистки тези (споменати по-горе) и се изясняват основните концепции, които стоят в основата им – „интерсубективност“, „интерпретация“ (херменевтика) и „институционални факти“. Поради наличието на тенденция конструктивизмът да се разглежда като субстантивна теория

⁴ Hopf, T. (1998) 'The Promise of Constructivism in International Relations Theory', *International Security*, vol. 23/1, pp. 171–200.

⁵ Checkel, J. (1998) 'The Constructivist Turn in International Relations Theory', *World Politics*, vol. 50/2, pp. 324–348, 327.

⁶ Adler, E. (2002) 'Chapter 5: Constructivism and International Relations', pp. 95–118. – In: Walter Carlsnaes, Thomas Risse, Beth A. Simmons (eds.) *Handbook of International Relations*. London, UK: Sage; Reus-Smit, Ch., 1996, *op. cit.* 'Constructivism'. – In: Scott, B., A. Linklater *et. al.* *Theories of International Relations*. Forth edition. Houndmills: Palgrave, 2009.

⁷ Основните текстове са: Onuf, N. (1989) *World of Our Making: Rules and Rule in Social Theory and International Relations*. Columbia, SC: University of South Carolina Press; Kratochwil, F. (1989) *Rules, Norms, and Decisions: On the Conditions of Practical and Legal Reasoning in International and Domestic Affairs*. Cambridge: Cambridge University Press; Wendt, A. (1992) 'Anarchy is What States Make of It: The Social Construction of Power Politics', *International Organization*, vol. 46/2, pp. 391–425; Wendt, A. (1995) 'Constructing International Politics', *International Security*, vol. 20/1, pp. 71–81; Wendt, A. (1998), 'On Constitution and Causation in International Relations', *Review of International Studies*, vol. 24 (Special issue), pp. 101–117; Wendt, A. (1999) *Social Theory of International Politics*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.

(от „първи ред“) вторият раздел изследва противопоставянето между конструктивизма, от една страна, и неореализма и неолиберализма, от друга, като разглежда накратко конструктивистките теории за външната политика и националния интерес.⁸ Третият раздел е посветен на конструктивизма като *метатеория* в НМО, базиран на три *метатеоретични* „загадки“. Те са свързани с: 1) дебата „агент – структура“; 2) конституирането на реалността и познанието срещу реалност и познание, основани на причинно-следствени връзки; 3) рационалните доводи срещу причини за действие.⁹ Четвъртият раздел разглежда връзката между трите основни метатеоретични позиции в НМО: конструктивизъм, рационален избор („рационализъм“) и нормативната теория. Заключителната част показва комплексността на конструктивизма като тип теория.

1.1.

ИНТЕРСУБЕКТИВНОСТ, ХЕРМЕНЕВТИКА И ИНСТИТУЦИОНАЛНИ ФАКТИ

Като обща социална теория конструктивизмът се основава на две централни тези и един методологичен „ангажимент“: 1) че реалността е **социално конструирана**; 2) че познанието е **интерсубективно конституирано**; 3) че методологичният ангажимент е свързан с **херменевтичните методи на изследване**. Тези три аспекта представляват съответно онтологичните, епистемологичните и методологическите компоненти на конструктивизма. **Онтологията** изучава „инвентара“ (базисните елемен-

⁸ Освен ако не е посочено друго, в тази глава терминът „реализъм“ обозначава една от основните теории в МО, а не философска позиция (реализъм, като нещо различно от идеализма или иреализма).

⁹ На английски изразът е *reasons versus causes*. Той създава семантични затруднения при търсенето на равностойни езикови еквиваленти. Понятията *reasons* и *causes* имат множество твърде близки по смисъл значения. В текста на български думата *cause* е преведена като „причина“ или „причинно-следствена връзка“ – нещо, което предизвиква определен ефект или последица. От своя страна думата *reason* (буквално *разум*) означава обосноваване на дадено решение, действие, мнение. В този текст на български, освен ако не е посочено друго, то се превежда като „рационално съображение“ или „рационален довод“. Следователно в общ смисъл под „причинно-следствена връзка“ или „причина“ (*cause*) се разбира нещо, което води до осъществяването на дадено събитие. Като частен случай тук е понятието „причина за действие“. Последната често се оказва в контраст с концепцията за „рационално съображение/довод“ (*reason*), показваща *обосновката* (логическа или нормативна) на дадено действие. На места думата *reason* се използва и като „разум“ – в смисъла на умствен, когнитивен капацитет за възприемане и разбиране на окръжаващата среда, мислене и формулиране на мнение. – *Бележка на научния редактор.*

– ГЛАВА 2 –

АНГЛИЙСКА ШКОЛА В НАУКАТА ЗА МЕЖДУНАРОДНИТЕ ОТНОШЕНИЯ

По своята същност, а и по метода на изследване Английската школа е по-близка до класическите подходи за изследване на международните отношения (МО) – реализъм, либерализъм, легализъм и дори конструктивизъм, описани в Том 1, но в същото време този подход се отличава от тях в нюансите на интерпретиране на определени понятия. Освен това сред теоретичите по международни отношения няма общо мнение за съществуването на такъв подход в науката. В този смисъл разделението между учените от двете страни на Атлантическия океан е осезаемо. Много от учените в САЩ смятат, че подходът на Английската школа се припокрива в определена степен с идеите на реализма, неолиберализма и конструктивизма в МО. От друга страна, мнозина европейски изследователи твърдят, че Английската школа е алтернатива на тези три основни подхода, които често се свързват с американската традиция в науката за изследване на международните отношения (НМО).

2.1.

КАКВО ОЗНАЧАВА АНГЛИЙСКА ШКОЛА В МЕЖДУНАРОДНИТЕ ОТНОШЕНИЯ?

Първо, авторите, които работят по тази тематика, споделят по-широка обща визия за изследването на МО като самостоятелна наука.¹ Наименованието Английска школа не се асоциира с националната принадлежност на авторите, тъй като например Hedley Bull е австралиец, а има и автори от други националности. В същото време много от английските автори, или автори, работещи във Великобритания, се свързват с други школи и интелектуални традиции в НМО. Все пак по своя академичен произход Английската школа се асоциира с катедрата по международни отношения в Лондонската школа по икономически и политически науки

¹ Вж. Jones, R. (1981) 'The English School of International Relations: A Case for Closure', *Review of International Studies*, vol. 7, pp. 1–13.

(London School of Economics and Political Science), където в един или друг момент работят много от основоположниците на тази школа.²

Второ, тези автори се нагърбват с професионалната задача да опишат международните отношения, изхождайки от допускането, че те представляват нещо цяло, което стъпва на основата на суверенните национални държави като основни субекти на международните отношения.

Трето, сред основополагащите допускания на Английската школа е това, че в международен план съществува своеобразно, макар и странно формиране, наречено общество на държавите или международно общество, което е основният обект на изучаване в международните отношения.³

Четвърто, Martin Wight посочва през 1991 г., че Английската школа възприема „рационалистичния“ подход за анализ на международното общество, който се основава на класическите трудове на Hugo Grotius и Emmerich de Vattel. Според Wight този „рационализъм“ представлява среден път между реализма и революционизма на Кант.⁴ Както беше обяснено в Том 1, реализмът е школа (подход) за изследване на МО, която твърди, че държавите, особено Великите сили, са въвлечени в постоянна борба за власт, от която няма как да се измъкнат, защото са длъжни да гарантират собствената си сигурност, за да могат да продължат да съществуват като субекти на МО. Под революционизъм Wight разбира плеяда от научни подходи за изследване на МО, включващи либерализъм, пацифизъм, демократизъм и марксизъм-ленинизъм и обединяващи се под общото разбиране, че човечеството е в състояние да преодолее проблемите на сигурността посредством договорености, които ще му позволят да съществува, без да се прибягва до заплахата или употреба на сила.⁵ В този смисъл рационализмът на Английската школа отхвърля и двата подхода като крайни и възприема умерен подход между тези две „крайни“ гледни точки.

Пето, рационализмът на Английската школа признава, че най-вероятно държавите никога няма да могат да премахнат войната като средство за регулиране на международните отношения, както твърдят революционните подходи в МО. Макар че субектите на МО често постигнат споразумения помежду си, контролиращи използването на сила, те обикновено са преходни, което ги прави несигурни поради това, че не е ясно колко време ще оцелеят. Оттеглянето на САЩ от Договора за противоракетна отбрана от 1972 г. и от Договора за ликвидиране на ракетите със среден обseg на действие от 1987 г. са два примера на договорености между Великите сили по време на Студената война (т.е. САЩ и СССР), които впоследствие са отменени.

Шесто, за разлика от привържениците на политическия реализъм авторите от Английската школа оспорват допускането, че държавите са

² Вж. Jones, R., 1981, *op. cit.*, p. 1.

³ Вж. Linklater, A., H. Suganami (2006) *The English School of International Relations: A Contemporary Reassessment*. London, UK: Cambridge University Press, p. 13.

⁴ *Ibid.*, p. 2.

⁵ *Ibid.*

– ГЛАВА 3 –

ПОСТМОДЕРНИЗЪМ И ПОСТСТРУКТУРАЛИЗЪМ В НАУКАТА ЗА МЕЖДУНАРОДНИТЕ ОТНОШЕНИЯ

Тази глава има за цел да представи основните идеи, аргументи и мислители, свързани с *постмодернизма* и *постструктурализма* в социалната, културната теория и философията, имащи особено значение за дисциплината и науката за международните отношения (НМО). Произходът и на двата „-изъма“ е във философията, социалната и културната теория. Съществена част от изложението е фокусирано върху техния интелектуален произход извън дисциплинарните граници на НМО. И двата предполагат критическо отношение, изразено от „пост-“ („след-“), което обаче е неясно и двусмислено, тъй като може да означава преминаване отвъд (изоставяне на) определена идея или алтернативно продължение на тази идея в нов или критически променен смисъл. *Постмодернизмът* често се описва като реакция срещу модернизма, който се разбира като движение в изкуството, литературата и архитектурата, възникнало между 1880 г. и Втората световна война. То е провокирано от утопии, вяра в прогреса и идеи, предизвикани от бързите социални промени и индустриализацията. В архитектурата модернизмът включва нови концепции за организиране на пространство, разпространявани от архитекти като Лео Корбюзие (*Le Corbusier*), Франк Лойд Райт (*Frank Lloyd Wright*), Мис ван дер Рое (*Mies van der Rohe*), Уолтър Гропиус (*Walter Gropius*) и известното движение „Баухаус“ в Германия. В изкуството модернисткото течение включва сюрреализма, късния кубизъм, дадаизма и е представено от художници модернисти като Василий Кандински (*Wassily Kandinsky*) и Пиет Мондриан (*Piet Mondrian*). В литературните изследвания то включва писатели като Едгар Алън По (*Edgar Allan Poe*), Шарл Бодлер (*Charles Baudelaire*), Джеймс Джойс (*James Joyce*) и Вирджиния Улф (*Virginia Woolf*), които се отклоняват от традиционните наратив и жанрове. Постмодернистите като Жан-Франсоа Лиотар (*Jean-François Lyotard*), Жан Бодриар (*Jean Baudrillard*) и Ролан Барт (*Roland Barthes*) преработват модернистичните идеи на Джойс и Бодлер. *Постструктурализмът* обикновено се разглежда като критическа позиция срещу (но не непременно извън рамките на) структурализма,

представена от структуралистката лингвистика на Фердинанд дьо Сосюр (Ferdinand de Saussure), Роман Якобсон (Roman Jakobson) и структуралистката антропология на Клод Леви-Строс (Claude Levi-Strauss). Освен това Фридрих Ницше (Friedrich Nietzsche) и Мартин Хайдегер (Martin Heidegger), като философи от късната модерност, оказват огромно влияние както върху съвременната *постмодерна*, така и върху *постструктуралистката* мисъл. Трябва да се отбележи, че въпреки че учените от постмодерната и постструктуралистката област в НМО се занимават с идиоми, извлечени от философията, естетиката и социалната теория, техните критически реакции срещу традиционната теория за МО могат да бъдат разбрани само на фона на вътрешното развитие на дисциплината „МО“ като поле на изследване, последвало третия голям дебат в НМО (вж. Том 1, Глава 5, т. 5.3).

Тази глава е разделена на две части. **Първата** част излага основите на постструктуралистката и постмодерната мисъл, като обръща специално внимание на идеите на Ницше и Хайдегер. По-нататък в дискусиата се разглеждат *структурализмът* на Сосюр (Saussure) и Леви-Строс (Levi-Strauss), *постструктурализмът* на Мишел Фуко (Michel Foucault) и Жак Дерида (Jacques Derrida) – най-известните съвременни постструктуралисти в областта на историята на идеите и социологията, а съответно философията и литературните им изследвания. **Втората** част е насочена към постмодерните и постструктуралистките дискурси в рамките на НМО и анализира идеите на учени, които се самоидентифицират с постструктурализма. Тематично тук са включени три вълни – *първата* е между 80-те и началото на 90-те години на ХХ век и е свързана с критики на реализма и неореализма, държавния суверенитет и модерността. *Втората* вълна обхваща архитектурни събития в международната политика – като края на Студената война, Войната в Персийския залив и атентатите срещу САЩ от 11 септември 2001 г. *Третата* вълна изследва връзката между *постструктурализма* и *етиката* и е свързана с въпроси като отговорна външна политика, интервенции зад граница, както и хуманитарни кризи в Третия свят, съпроводени с гладуване на местното население.

3.1.

ПОСТСТРУКТУРАЛИЗЪМ И ПОСТМОДЕРНИЗЪМ В СОЦИАЛНАТА ТЕОРИЯ И ФИЛОСОФИЯ

3.1.1. ФРИДРИХ НИЦШЕ

Nietzsche е роден през 1844 г. в Рьокен, в пруската провинция Саксония. Въпреки че е известен като културен критик и философ, той е филолог по образование. Назначен е изключително млад (на 24 години) за професор по филология в Базел, но се оттегля от поста си през 1879 г. поради влошено здраве. През следващото десетилетие от краткия си живот, преди да припадне на улицата в Торино през 1889 г, покосен от психическо разстройство, от което никога не се възстановява, той създава невероятен набор от творби, включително своя шедьовър „Тъй рече Зара-

тустра, 1883–1885“ (*Also sprach Zarathustra: Ein Buch für Alle und Keinen*, 1883–1885; англ. *Thus Spake Zarathustra*, 1883–1885) и последния му „Nachlass“¹ от обемни бележки, публикувани посмъртно под заглавието „Воля за власт“ (*Der Wille zur Macht*; англ. *The Will to Power*, 1901)². От значение за настоящата дискусия са неговите трудове „Веселата наука“ (*Die fröhliche Wissenschaft*, 1887; англ. *The Gay Science* или *Joyful Science*), „Отвъд доброто и злото“ (*Jenseits von Gut und Böse*, 1886; англ. *Beyond Good and Evil*) и „За родословието на морала“ (*Zur Genealogie der Moral*, 1887; англ. *On the Genealogy of Morality*).³

Три идеи на Nietzsche са повлияли съвременния постструктурализъм и постмодернизъм. **Първата** е твърдението му от „Веселата наука“ че „Бог е мъртъв“. Той описва как един луд търси Бог на пазара, само за да открие, че Бог е мъртъв и ние сме го убили (Nietzsche [1887]/1974, § 125). Пазарът е метафора за това как вместо да се отчита значението на даден обект или идея се набляга на тяхната полезност. Nietzsche смята, че по-голямата част от хората, тъй като са посредствени, не могат да оценят значението на нещата, а се занимават единствено с пряката им полезност. Nietzsche не се интересува от обикновения индивид, като например постулирания от съвременния либерален егалитаризъм. Той се интересува от изключителни фигури, представители на „свободния дух“, което е и подзаглавието на неговото: „Човешко, твърде човешко: книга за свободните духове“ (*Menschliches, Allzumenschliches: Ein Buch für freie Geister*; англ. *Human, All Too Human: A Book for Free Spirits*).⁴ В произведението „Тъй рече Заратустра“ *свръхчовекът* (*Übermensch*) в ролята на загадъчен пророк се спуска от планината, за да отиде на пазара и да сподели своите висши знания с обикновените хора. Това „спускане“ не е просто физическо движение надолу. За Nietzsche то представлява инте-

¹ *Nachlass* (стар правопис – *Nachlaß*, нем.) – немска дума, използвана в академичната общност, за да опише колекция от ръкописи, бележки, кореспонденция и др., останали след смъртта на учен. – *Бележка на научния редактор*.

² Nietzsche, F. ([1901]/1968) *The Will to Power*. Translation by Walter Kaufmann and R. J. Holligdale. Walter Kaufmann (ed.). New York, NY: Vintage Books; Nietzsche, F. ([1885]/1969) *Thus Spake Zarathustra*. Translation by R. J. Holligdale. London, UK: Penguin. Посмъртно публикуваните бележки под заглавие „Воля за власт“ са редактирани от сестрата на Ницше, която е съмишленик и симпатизант на нацистите, а това поражда съмнения за автентичността на редактирания текст. Комплект от нередактирани бележки от 1885–1888 г., предшествващи нервното разстройство на Ницше, са събрани от Gorgio Colli и Mazzino Montinari и редактирани от Rüdiger Bittner като: Nietzsche, F. (2003) *Writings from the Late Notebooks*. Rüdiger Bittner (ed.) Cambridge, UK: Cambridge University Press.

³ Nietzsche, F. ([1886]/1990) *Beyond Good and Evil*. Revised edition. London, UK: Penguin; Nietzsche, F. ([1887]/1994) *On the Genealogy of Morality*. Translation by Carol Diethe (ed.) Keith Ansell-Pearson. Cambridge, UK: Cambridge University Press; Nietzsche, F. ([1887]/1974) *The Gay Science*. Translation by Walter Kaufmann. New York, NY: Vintage Books.

⁴ Nietzsche, F. ([1878]/1986) *Human All Too Human*. Translation by Marion Faber with Stephen Lehmann. Lincoln, NE: University of Nebraska Press.

– ГЛАВА 4 –

ФЕМИНИСТКА ТЕОРИЯ В НАУКАТА ЗА МЕЖДУНАРОДНИТЕ ОТНОШЕНИЯ

4.1.

ВЪВЕДЕНИЕ

Феминистката теория е подобласт на дисциплината „Международни отношения“, която се фокусира върху *джендър* въпросите в глобалната политика.¹ Феминистката перспектива навлиза в НМО в края на 80-те години на миналия век, когато дисциплината се бори да поддържа връзка с тогавашните политически събития, включително европейската интеграция, издигането на Китай като глобална сила и разпадането на Съветския съюз. По това време много нетрадиционни (наричани още *хетеродоксни*²) гледни точки влизат в НМО, което внася нови епистемологични и онтологични перспективи в дисциплината. Част от тези *хетеродоксни* подходи в НМО включват различни критически теоретични школи за МО, като сред тях са и феминистките ТМО. Учени, които не са свързани с феминистката школа в НМО, твърдят че феминистката ТМО добавя *джендър* проблематиката, или проблемите на пола, при изучаването на МО. Въпреки това феминистката ТМО може да бъде разбрана по-добре като подчертаваща колко дълбоко *джендър-на* е станала дисциплината „МО“, както и концепциите, проблемите и темите на глобалната политика. От наименованието на тази подобласт се вижда, че феминистката ТМО отчита едновременно изследванията на

¹ Вж. Runyan, A. (2019) *Global Gender Politics*. Fifth edition. New York, NY: Routledge. За смисъла на понятието „джендър“ вж. също и раздела за *феминистката теория за МПИ* в Том 1, Глава 12, т. 12.4. – Бележка на научния редактор. За разлика от *пола*, което се отнася до биологичните различия между мъжете и жените, *феминистката теория* разглежда понятието „джендър“ главно като *конструктивистка* концепция, която може да бъде определена като *структурна характеристика на социалния живот*. – Вж. Peterson, V., 2003, *op. cit.*, p. 31.

² От *heterodox* (англ.) – неправилен, неортодоксален, еретичен. – Бележка на научния редактор.

феминизма и тези в НМО.³ Както и при интердисциплинарната широта на феминистките изследвания, във феминистката ТМО няма една-единствена феминистка перспектива, а по-скоро съществува множество.⁴ Извадката от феминистки школи включва либерален, радикален, марксистки, социалистически, постмодерен, постколониален, транснационален и постструктурен подход.⁵ Учените феминисти в областта на МО използват в своите анализи прозренията на много школи на феминизма.⁶

Джендър анализите навлизат късно в полето на НМО – главно защото МО бяха и все още са дисциплина, доминирана от мъже. Господстващите направления в дисциплината „МО“, известни като ортодоксална или традиционна НМО, продължават да не виждат как половата принадлежност и *джендър* въпросите играят роля в световната политика.⁷ Има известен дебат дали учените феминисти в областта на МО трябва да останат в сферата на НМО, или да се отделят, тъй като техните цели и ценности значително се различават от това, което Anna Agathangelou и L. H. M. Ling наричат „капиталистически патриархат“ на традиционната НМО.⁸ Феминистката ТМО е свързана с т.нар. *queer*⁹ МО (вж. Каре 4.1) – подобласт на НМО, която внася *queer* (куиър) перспективите и концепци-

³ Tickner, J. (2001) *Gendering World Politics*. New York, NY: Columbia University Press.

⁴ Zalewski, M. (1995) 'Well, What is the Feminist Perspective on Bosnia?', *International Affairs*, vol. 71/2, pp. 339–356.

⁵ Tong, R. (2014) *A More Comprehensive Guide to Feminism*. Fourth edition. Boulder, CO: Westview Press.

⁶ Tickner, J. (2014) *A Feminist Voyage Through International Relation*. Oxford: Oxford University Press.

⁷ *Ibid.*; Smith, S. (1998) "Unacceptable Conclusions" and the "Man" Question: Masculinity, Gender, and International Relations', pp. 54–72. – In: M. Zalewski, J. Parpart (eds.) *The "Man" Question in International Relations*. Boulder, CO: Westview Press.

⁸ Agathangelou, A., L. Ling (2009) *Transforming World Politics: From Empire to Multiple Worlds*. London, UK: Routledge.

⁹ От *queer* (англ.) – странен, чудат, налудничав. Към 40-те години на XX век в САЩ думата *queer* започва да се използва за обозначаване на сексуалност, която се отклонява от *хетеросексуалните* норми. В този смисъл на български думата *queer* обикновено се превежда като „обратен“ в полов (джендър) смисъл, за да обозначи *нетрадиционна* сексуална ориентация. В текста понятието „queer“ IR (МО) на български език ще се обозначава едновременно като „куиър“ и „нетрадиционна, обратна“ теория или наука за МО. Вж. също Каре 4.1. – *Бележка на научния редактор*.

КАРЕ 4.1

КУИЪР ТЕОРИЯ (QUEER THEORY) И ТРАНСФЕМИНИСТКА ТЕОРИЯ В НАУКАТА ЗА МЕЖДУНАРОДНИТЕ ОТНОШЕНИЯ

1. Куиър теория в науката за международните отношения

Куиър теорията предлага значителни възможности да се деконструират и след това да се реконструират утвърдени концепции и теории в НМО. Опирайки се на различни области, които надхвърлят тесния поглед на традиционната ТМО, куиър изследванията използват интердисциплинарни подходи и гледни точки, за да предложат и установят нови критически перспективи за сексуалността, пола и джендър проблемите. Според куиър теорията наличието само на една-единствена гледна точка в толкова разнообразна и разнородна дисциплинарна област като МО би ограничило ненужно обхвата на различните научни гледни точки и позиции. Наличието само на една гледна точка пречи и на провеждането на нюансиран дебат за позициите на лесбийската, гей, бисексуалната и трансджендърната общност (LGBT¹), куиър изследванията и академичната куиър политика в НМО. Поради самите теми и тяхното разнообразие е трудно да се дефинират прецизно обхватът и същността на куиър теорията. Тясна дефиниция на тази теория не би съответствала на нейните теоретични принципи. Куиър теорията не се ограничава само до сексуалността или сексуалните права. Тя поставя под въпрос установените социални, икономически и политически властови отношения и разглежда критично съществуващото разбиране за *сигурност* в МО.

Основи на куиър теорията

Коренът на куиър теорията е в LGBT изследванията, които се фокусират върху сексуалността, пола и джендър проблемите. Впоследствие поради несъгласието ѝ със „стабилните идентичности“, които са възприети в LGBT проучванията, тя се дистанцира от тези подходи. Куиър теорията подчертава непостоянния и променлив характер на човешката сексуалност, или различните сексуалности. Тя поставя под въпрос социално утвърдените норми и дуалистичните категории, като слага специален акцент **върху оспорването на сексуалните** (хетеросексуални/хомосексуални), *джендър* (мъже/жени), *класовите* (богати/бедни), *расовите* (бели/цветнокожи) **класификации**. Тя надхвърля т.нар. двоични (бинарни) разделения, за да оспори **общия политически (частно/публично) и международния** бинарен ред (*демократично/авторитарно*). Те се разглеждат като прекомерно обобщаващи теоретични конструкции, произвеждащи „или/или“ *анализи*, които повече замъгляват вместо да изясняват и не са в състояние да разкрият нюансирани различия и противоречия. Куиър теорията също анализира и критикува социалните и политическите норми, тъй като, в частност, те се отнасят и до сексуалността и джендър въпросите. Те не се разглеждат като лични проблеми. Точно както феминистите възприемат джендър проблема като социално конструиран обществен и политически въпрос, по същия начин джендър теоретичите разсъждават за сексуалността и джендър извяването.

Тъй като думата *queer* – странен или обратен (вж. бележка 9), в края на XIX и началото на XX век е използвана за обозначаване на хомосексуалността, произходът на *куиър теорията* се свързва с изучаването на сексуалността в нейните частни и публични форми.

¹ LGBT (ЛГБТ) е акроним от английските думи *Lesbian, Gay, Bisexual and Transgender* и обозначава даден вид нетрадиционна сексуална ориентация. В момента се използва и акронимът LGBTIQ или LGBTQI (ЛГБТИК или ЛГБТКИ), което идва от английските думи *Lesbian, Gay, Bisexual, Transgender, Intersexual and Queer* – мястото на последните две думи може да е разменено в акронима. За повече подробности, свързани с тези термини и дефиницията им, вж. Приятели на Библията, 2020. ЛГБТИК: Дефиниране на термините (<https://www.biblefriends.net/hristiyanstvo/55-definirane-na-terminite>, достъпен в интернет към 10 август 2020 г.). – Бележка на научния редактор.

ски“ – поради предполагаемата липса на рационалност. Разбиранията на НМО за „политически човек“ се коренят във възгледите на „западните“ политически философи.⁶⁴ Докато Amitav Acharya изтъква, че Древна Гърция би могла да се разглежда като част от азиатския, а не от западния свят, западните мислители я виждат като своя.⁶⁵ Много от съчиненията от Древна Гърция намират обществото си за цивилизовано, а други – за варварско, защото му липсва необходимото за постигане статута на политическия човек. Това кара европейците да конституират себе си като цивилизовани, а тези извън Европа – като нецивилизовани, използвайки често език, който феминизира неевропейците като ирационални. Възприятието за жените като емоционални и като част от личната сфера и изобразяването на глобалния Юг като недостатъчно разумен водят до „криза на представителството“ в глобалната политика, която пречи на жените да имат достъп до най-високите сфери на глобалната власт в държавните и междуправителствените организации, както и в неправителствените организации и социалните движения.⁶⁶ И двата процеса се коренят в прилагането различни форми на *джендъринг*, които феминизират и обезценяват онова, което се смята за женско.

4.3.

ПРОИЗХОДЪТ И ЕВОЛЮЦИЯТА НА ФЕМИНИСТКАТА НАУКА ЗА МЕЖДУНАРОДНИТЕ ОТНОШЕНИЯ

Този раздел описва произхода на феминистката НМО и проследява основните промени в нейното развитие, включително съдържа преглед на ранните дебати във феминистката ТМО, проблемите в средния ѝ период на развитие, както и по-късните промени. Учените в областта на феминистката ТМО започват да изследват джендър въпросите в политиката с помощта на аналитичната рамка на *теорията на феминизма*. По-късно навлизат теориите на *постмодернизма*, *постструктурализма*, *постколониализма* и *деколониализма*, а след това започва теоретизирането в сферата на глобалната политика чрез постиженията на *куиър* и *трансфеминистките* изследвания.

Произходът на феминистката ТМО като област в НМО се свързва с усилията на участниците в конференцията „Жените и международните отношения“ (*Women and International Relations*), проведена през 1988 г. в Лондонското училище по икономика и политически науки (*London School of Economics and Political Science – LSE*). Критически ориентираното списание на LSE *Millennium* по проблемите на МО представя докладите от конфе-

⁶⁴ Runyan, A., 2019, *op. cit.*

⁶⁵ Acharya, A. (2011) 'Dialogue and Discovery in Search of International Relations Theories Beyond the West', *European Journal of International Relations*, vol. 39/3, pp. 619–637.

⁶⁶ Runyan, A., 2019, *op. cit.*, p. 13.

ренцията в специален брой, който съдейства за лансиране на феминистката ТМО.⁶⁷ В края на 80-те години на ХХ век, след края на Студената война, дисциплината „МО“ започва да се отваря към критическите перспективи (вж. Том 1, Глава 5, т. 5.4 и Глава 1 в този том). Тези разработки стават част от т.нар. от Yosef Lapid Трети дебат в НМО, но следва да се отбележи, че Lapid не споменава *феминизма* или *джендър* въпросите в дискусиите си за критическите подходи в НМО. Той отбелязва, че традиционната НМО пренебрегва критическите теоретици в своя собствена вреда.⁶⁸

Учените феминисти в НМО започват да търсят жени, чрез които да покажат, че те принадлежат към МО, тъй като са неразделна част от глобалната политика. Тази тенденция е в унисон с първоначалните опити за теоретизиране във феминистката наука, чийто фокус е върху присъствието и опита на жените. В определен момент интердисциплинарният феминизъм започва да поставя под въпрос идеята „просто да добавим жените“ в науката, както гласи либералният феминизъм, или да бъде подчертана тяхната гледна точка, както твърди радикалният феминизъм. Така в началото на 90-те години на ХХ век феминистката ТМО преминава към следващи критически перспективи, довели до постмодерното и постструктурното теоретизиране, което поставя под въпрос самото разбиране за жената с разрушаването на двойствените статични конструкции за пол и джендър.

J. Ann Tickner е една от основателките на феминистката ТМО.⁶⁹ Christine Sylvester отбелязва, че голяма част от анализите на Tickner се коренят в теорията за *феминистката гледна точка*, която възприема жените като имащи различна гледна точка или начин на мислене в сравнение с мъжете – поради потиснатата им роля в обществото. Тази аналитична рамка, заимствана от съвременните феминистки изследвания, помага за включване на *гледната точка на жените* в дисциплината „МО“, особено в ранните етапи на феминистката ТМО.⁷⁰ Теорията за *феминистката гледна точка* е илюстрирана в коментара на Tickner, че жените поради

4.3.1. РАННИ ДЕБАТИ: ТЕОРИЯТА ЗА ФЕМИНИСТКАТА ГЛЕДНА ТОЧКА СРЕЩУ ПОСТМОДЕРНИТЕ РАЗБИРАНИЯ ЗА ФЕМИНИЗМА

⁶⁷ Tickner, J., 2014, *op. cit.*

⁶⁸ Lapid, Y. (1989) 'The Third Debate: On the Prospects of International Theory in a Post-Positivist Era', *International Studies Quarterly*, vol. 33/3, pp. 235–254. Автори като Wæver определят третия дебат в НМО като междупарадигмен (между реализъм, либерализъм и марксизъм) и отнасят критическите перспективи (феминизъм, постструктурализъм, постмодернизъм и пр.) към четвъртия дебат в НМО. – Вж. Wæver, O., 1996, *op. cit.*, pp. 149–185. В Том 1 на книгата се използва това разграничение. – *Бележка на научния редактор.*

⁶⁹ След конференцията „Жените и международните отношения“ през 1989 г. по покана на Fred Halliday – тогавашен ръководител на катедра „Международни отношения“ в LSE (London School of Economics and Political Science), J. Ann Tickner е един семестър гост-професор в катедрата. По това време научният редактор на този том прави постдокторско изследване в LSE и споделя един офис с Ann Tickner, което му дава възможност да наблюдава концептуалното възникване на феминистката ТМО. – *Бележка на научния редактор.*

⁷⁰ Sylvester, C. (1994) *Feminist Theory and International Relations in a Postmodern Era*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.

– ГЛАВА 5 –

ЗЕЛЕНА ТЕОРИЯ В НАУКАТА ЗА МЕЖДУНАРОДНИТЕ ОТНОШЕНИЯ

Екологичните проблеми и политики са сравнително нов обект на изследване в НМО. Тези проблеми не са централна тема в ТМО и НМО до 90-те години на ХХ век. Както се вижда от Том 1 на тази книга, дисциплината „Международни отношения“ традиционно се фокусира върху проблемите на „високата политика“, като сигурност и междудържавни конфликти. Освен това до неотдавна се приемаше, че суверенните държави имат пълната власт да се разпореждат така, както сметнат за необходимо, със сушата, водата и природните ресурси в рамките на своята територия. Държавите постигаха споразумения, свързани с околната среда, преди всичко, за да получат по-голяма печалба от добива и продажбата на минерални ресурси. Дори и днес отделните страни¹ не искат разрешение от другите да търсят шистов газ, да сондират за нефт или да изсичат горите си.

В тази глава ще разгледаме някои от важните екологични въпроси, теории и политика в областта на МО. Това ще покаже успехите и провалите на международната общност при решаването на екологични предизвикателства. В **началото на първата част** на главата е направен кратък преглед на възникването на екологичните (или зелените) теории в политическата наука и НМО. След това в тази част на главата, в отделни раздели, са разгледани основните екологични проблеми, засягащи различните екосистеми и човешкото общество. Тези въпроси са последвани по-нататък от анализ на причините за възникването на екологични проблеми – например отрицателните външни разходи и ползи (т.нар. *екстерналии*), движещите сили при ползването на различните публични блага и въпросът за „използвачеството“ (*free riding*) при използването на общите блага.

Втората част на главата е фокусирана върху теоретичните въпроси, свързани със *зелените* теории. Проследено е развитието на науката в тази област – от появата на политическата екология до възникването на *зелената* политическа теория. Изяснени са същността на *зелената* политическа теория, на нейното развитие и транснационализиране, до-

¹ Например сондажите на Турция в континенталния шелф на Гърция и Кипър предизвикаха остри протести от страна на гръцкото правителство.

вели до появата на *зелената* ТМО. На този фон е разгледана същността на зелената ТМО, като тя е съпоставена с основните школи в МО и виждането им за значението на екологичните проблеми в МО. Сравнението е преди всички с школите на политическия реализъм, либерализма, конструктивизма и критическите теории. Сравнението създава възможност за по-продуктивен дебат между зелената теория и политика, от една страна, и конвенционалните ТМО и практики в глобалната политика, от друга. В обобщен вид това сравнение е представено в заключението.

Третата част е посветена на изясняване на различните типове политики в областта на околната среда и на механизмите и инструментите за реализирането им. Така главата прави връзката между зелените ТМО и международните политики и практики в областта на околната среда. Това завършва изследователско-приложния цикъл на тази глава.

5.1.

ПОЯВА И РАЗВИТИЕ НА ТЕОРИИТЕ ЗА ОКОЛНАТА СРЕДА В ПОЛИТИЧЕСКИТЕ НАУКИ

Причинената от човешката дейност деградация на околната среда има дълга и сложна история.² До началото на европейската глобална експанзия и промишлената революция разрушаването на околната среда е неравномерно и сравнително локализирано. Съвременната екологична криза се свързва с експоненциалното увеличаване обхвата, мащаба и сериозността на екологичните проблеми в целия свят. Обикновено се смята, че тя е възникнала след втората половина на XX век. По същия начин 60-те години на XX век се приемат за началото на съвременното движение за опазване на околната среда – като обхватно и устойчиво обществено движение, което дава публичност и критикува екологичните „странични ефекти“ на продължителния икономически бум след Втората световна война. Бързият икономически растеж, разпространяването на нови технологии и нарастващото население през този период водят до все по-голямо потребление на енергия и ресурси, поява на нови източници на замърсяване, нарастващи равнища на създаване на отпадъци и бърза ерозия на биоразнообразието на Земята. Въпреки че някои показатели за околната среда са се подобрили в отделни страни през последните десетилетия на XX век, цялостната глобална оценка на околната среда за XXI век остава мрачна. Оценката на хилядолетието за екологична система на специализираната Програма на ООН за околната среда (United Nations Environment Programme – UNEP, или UN Environment), завършена

² Този и част от следващите параграфи са разработени по: Eckersley, R. (2013) 'Green Theory', pp. 269–274. – In: Tim Dunne, Milja Kurki, Steve Smith (eds.) *International Relations Theories. Discipline and Diversity*. Third edition. Oxford, Oxford University Press.

– ГЛАВА 6 –

БИХЕЙВИОРИЗЪМ – МАКРОТЕОРИИ

6.1.

БИХЕЙВИОРИЗЪМЪТ В ПОЛИТИЧЕСКАТА НАУКА

До този момент в двата тома на книгата са разгледани възгледите на различните школи в НМО за същността на света и на МО. Анализът на отделните школи е фокусиран преди всичко върху *онтологичните въпроси* за реалността на МО. В Том 1, Глава 1 са обсъдени теоретичните въпроси на *онтологията* и *епистемологията* в науката. Там е даден отговор на въпроса дали знанието в НМО следва да се основава на пряко наблюдение, или в социалната и политическата реалност има структури и явления, които не могат да бъдат пряко наблюдавани. Това поставя и друг въпрос: дали изследването на МО трябва да се извършва от позициите на *научния фундаментализъм*, или то следва да се основава на *научния реализъм* и на *интерпретативни походи*? Досега в книгата в много по-малка степен са разгледани *епистемологичните* проблеми, които показват какво може да се научи за МО и как това може да бъде направено. Този въпрос беше засегнат при обсъждането на **втория голям дебат** в НМО от края на 50-те и началото на 60-те години на XX век (Том 1, Глава 5, т. 5.2), който се осъществява в контекста на бихейвиористката революция. Дебатът е *епистемологичен* и в основата му е **въпросът за това** как получаваме новото знание. При него спорът е между *традиционализма* и *бихейвиоризма* като стратегии за изследване при изучаването на МО.

В **първия раздел** на Глава 6 „Бихейвиоризъм – макротeории“ са обсъдени въпросите на бихейвиоризма и постбихейвиоризма като подход за изследване на МО. В началото са разгледани появата и същността на бихейвиоризма в политическата наука и в НМО и неговата връзка с *позитивизма* като начин за придобиване на ново знание. Според бихейвиористката школа НМО може да се развива само ако съзнателно се използва моделът на естествените науки. Този възглед е в съзвучие с развитието на философията на науката в началото на XX век, когато доминиращият модел на изследване е *позитивизмът*. Той е възприет от бихейвиористите в НМО и повсеместното му популяризиране и приемане води до

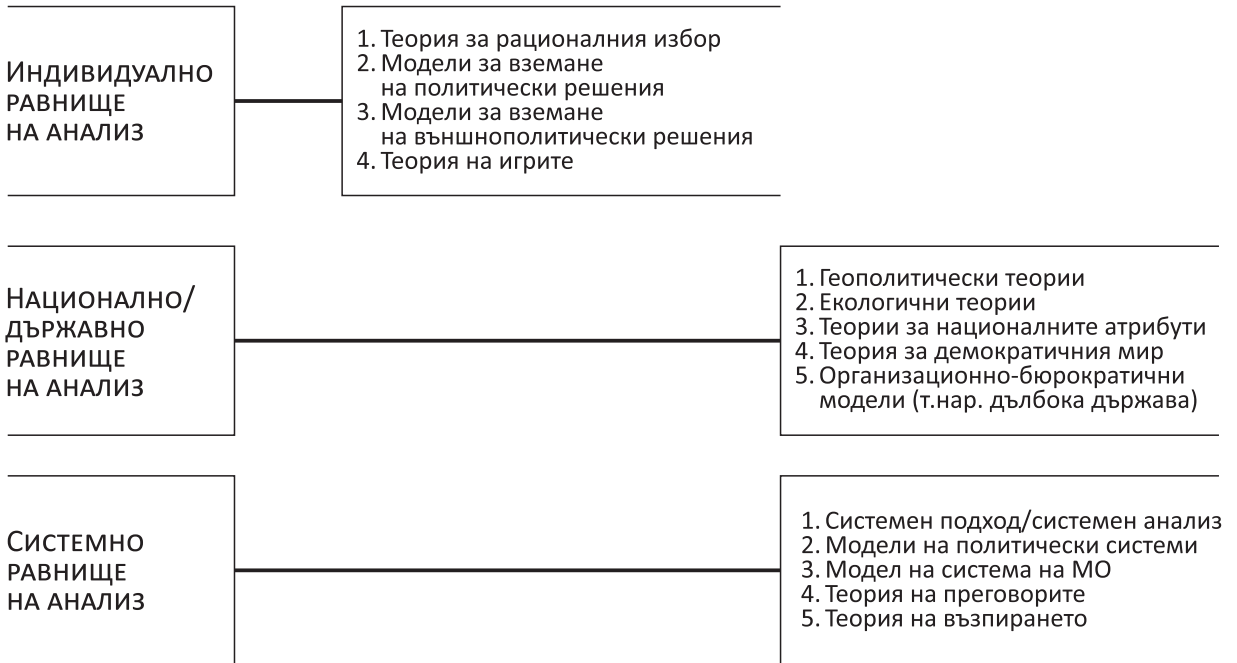
ФИГУРА 6.1.

БИХЕЙВИОРИСТКИ ТЕОРИИ ЗА АНАЛИЗ НА МЕЖДУНАРОДНИТЕ ОТНОШЕНИЯ

РАВНИЩЕ НА АНАЛИЗ

МИКРОТЕОРИИ

МАКРОТЕОРИИ

Източник: Разработена от автора.

това, че **позитивизмът се превръща в синоним за наука** в дисциплината „МО“. На този фон е обсъдена еволюцията на методологичните подходи в НМО и е систематизирана критиката на бихейвиоризма към традиционните методи за анализ на МО. Обобщена е и критиката на бихейвиоризма към допусканията на традиционната НМО. На основата на този анализ са разкрити особеностите на количествено-бихейвиористките изследвания, показани са еволюцията на *научното (бихейвиористкото)* направление в НМО и последвалата поява на постбихейвиоризма през 80-те и 90-те години на ХХ век. В края на тази част на главата е представена и критичната оценка на бихейвиористката школа в НМО.

Вторият раздел на главата разглежда *макротеории* и макроподходи, използвани от бихейвиоризма при анализа на МО. Макроподходите включват две групи теории, формиращи две от нивата на анализ – *системното* и *националнодържавното*. *Системното равнище* на анализ изучава развитието на СМО и поведението на актьорите в системата на междудържавните отношения (СМДО). Тук влизат *системната теория* и *системният анализ на МО*, *теориите за преговорите*, *за разоръжаването* и *контрола над въоръженията*, *теориите за възпирането* и др. От своя страна *поведението на отделните държави* в МО/СМДО, тяхната външна и международна политика формират *националнодър-*

жавното равнище на анализ. Тук се включват *екологичните* и *геополитическите теории*, *теорията за националните атрибути* и пр.

Освен тези равнища има и *индивидуално* ниво на бихейвиористки анализ. То включва *микротеориите* и *микроподходите*, които изследват поведението на индивидите и лидерите във външната политика и МО. В тази аналитична група попадат *теорията за рационалния избор*, *теорията за вземане на решение*, *теорията на игрите* и пр. Те ще бъдат разгледани в следващата глава „Бихейвиоризъм – микротеории“. Фигура 6.1 илюстрира равнищата на анализ и типовете теории, използвани от бихейвиористката школа в НМО, които ще бъдат разгледани в първа и втора част на главата „Бихейвиоризъм“.

Някои от теориите и подходите на **макроравнище на анализ (държавното)** са разгледани в други глави на този том на книгата – например геополитическите и екологичните теории, както и някои от въпросите на разоръжаването и възпирането.

Вторият раздел на главата „Бихейвиоризъм – макротеории“ разглежда подробно *системния подход* като **теория на макроравнище на анализ (системното)**. По-обстойно са обсъдени възникването на системния подход и навлизането му в политическите науки и НМО, разбирането за система и основните характеристики на политическите системи и на СМО. Подробно са анализирани моделите на политическите системи на Parsons и Easton и моделът на международната система на Kaplan. Разделът завършва с кратък анализ на критиките към системния подход.

Поради ограничения в обема главата не включва обособени раздели за теориите за националните атрибути, теориите за преговорите и теорията за възпирането.

6.2.

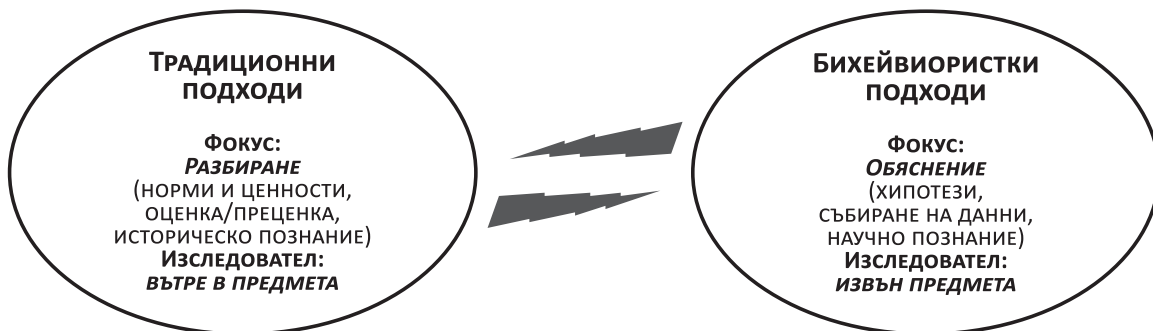
ПОЯВА И РАЗВИТИЕ НА БИХЕЙВИОРИЗМА В НАУКАТА ЗА МЕЖДУНАРОДНИТЕ ОТНОШЕНИЯ

Първият основен фактор за навлизането на бихейвиоризма в НМО е развитието на политическата наука. След 30-те и 40-те години на XX век в политическата наука се формират три основни направления – *рационализъм*, *бихейвиоризъм* и *нов институционализъм*. *Бихейвиоризмът* е подход, който се опитва да предложи обективен, количествено обусловен подход за обясняване и прогнозиране на политическото поведение, като разглежда в дълбочина поведението на индивида и институциите и на изборите, направени от тях.¹ Бихейвиоризмът се основава на *позитивистката епистемология*, според която знанието се получава чрез сензорните възприятия за света (вж. Том 1, Глава 1). Този подход е противоположен на

¹ Вж. Walton, H. (1985) *Invisible Politics: Black Political Behavior*. Albany, NY: SUNY Press.

ФИГУРА 6.3.

ТРАДИЦИОННИ И БИХЕЙВИОРИСТКИ ПОДХОДИ

Източник: Адаптирана от автора по: Jackson, R., G. Sørensen, 2016, *op. cit.*, p. 50.

света „нито един изследователски подход не е успял да постигне световно признание или да наложи глобално споделено интелектуално тълкуване в този век на безпорядък“.⁵⁷ Следователно те предлагат изследването на МО да бъде концептуализирано като *диалектическа триада*, включваща *традиционния, радикално-марксисткия и бихейвиористкия* подход, като всеки от тях създава свои изследователски програми, подобни на парадигма, и оценява резултатите според собствените си критерии.⁵⁸

6.9.

СИСТЕМНАТА ТЕОРИЯ И СИСТЕМНИЯТ ПОДХОД – ОСНОВНА МАКРОБИХЕЙВИОРИСТКА ТЕОРИЯ

Една от насоките на развитие на бихейвиористкия подход в НМО е развитието на идеите за системен анализ. Според Robert Dahl всяка съвкупност от елементи, които по някакъв начин взаимодействат един с друг, могат да бъдат смятани за система – галактики, политически партии, държави, международни отношения. Той посочва, че трябва да се имат предвид четири пункта, които се отнасят до всички системи:

- 1) Да се нарече нещо система, е абстрактен начин да се погледне на конкретни неща. „Система“ е аспект на нещата, който за целите на анализа в известна степен е отделен от реалността. При хората личността като система е пример за това.
- 2) За да се определи какво влиза в една система и какво е извън нея, трябва да бъдат определени „границы“ на системата.
- 3) Една система може да е елемент, подсистема на друга.

⁵⁷ *Ibid.*, p. 122. – Цит. по: Dougherty, J., R. Pfaltzgraff Jr., 1990, *op. cit.*, p. 542.

⁵⁸ Цит. по: Dougherty, J., R. Pfaltzgraff Jr., 1990, *op. cit.*, p. 542.

- 4) Нещо може да бъде подсистема на две или повече различни системи, които само частично се припокриват.⁵⁹

Прилагането на системната теория обхваща всички социални науки и има конкретно развитие в областта на политическата наука. Dahl възприема характеристиките на социалната система на Parsons: 1) има два или повече субекта на взаимодействие; 2) в своите действия те вземат под внимание как другите биха могли да реагират; 3) понякога действат заедно за постигането на обща цел.⁶⁰ Според смисъла, вложен от Parsons, политическата и икономическата система са части или подсистеми на социалната система. Фигура 6.4 илюстрира тази идея.

В раздела са разгледани най-важните приложения на системния подход в политическата наука и НМО. В началото са обсъдени въпросите, свързани с възникването на системната теория и системния подход, разбирането за система и основните категории на системната теория, взаимодействието между компонентите, както и регулирането на системата. В отделни части са разгледани основните модели на политически системи в политическата наука, предложени от водещи автори като Parsons и Easton. Накрая са обсъдени компонентите и характеристиките на международната система, като подробно е анализиран първият модел на СМО, разработен от Morton Kaplan.

Във Фигура 6.4 АС представлява съвкупността от всички политически подсистеми в обществото, АБ са икономическите подсистеми, а АБС – подсистемите, които могат да бъдат икономически или политически в зависимост от аспекта, който се разглежда от анализатора.⁶¹ Примери за системи тип АБС могат да бъдат Управителният съвет на Българската народна банка или Бюджетната комисия в Народното събрание.

6.10.

ВЪЗНИКВАНЕ И ОСНОВНИ КОМПОНЕНТИ НА СИСТЕМНАТА ТЕОРИЯ И СИСТЕМНИЯ ПОДХОД

Едно от интересните явления в науката след Втората световна война е развитието на т.нар. *системна теория* и *системен подход* в рамките на различни научни области и дисциплини. Системният подход възниква в резултат на множество процеси през 40-те и началото на 50-те години на ХХ век, които в началото водят до объркан и невинаги ясен, но вдъхновяващ набор от идеи, подходи, техники и догми.⁶² Една от причините е

⁵⁹ Dahl, R. (1991) *Modern Political Analysis*. Fifth edition. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall, pp. 6–7.

⁶⁰ Parsons, Talcott, Edward Shils (eds.) (1951) *Toward a General Theory of Action*. Cambridge, MA: Harvard University Press, p. 55.

⁶¹ Dahl, R., 1991, *op. cit.*, p. 8.

⁶² Mitchell, C. (1978) 'Systems Theory and International Relations', pp. 33–48. – In:

ФИГУРА 6.4.

СОЦИАЛНА ПОЛИТИЧЕСКА И ИКОНОМИЧЕСКА СИСТЕМА В РАЗБИРАНЕТО НА PARSONS

Източник: Изготвена от автора по: Dahl, R. (1991) *Modern Political Analysis*. Fifth edition. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall, p. 8.

неспособността на конвенционалните методи на анализ да изследват нарастващата сложност на взаимозависимия свят, където политическите решения за справянето например с някакъв проблем впоследствие се оказва, че имат нежелани или непредвидени последици върху социални или политически фактори. По този начин всеки подход, поставящ въпроса за необходимостта проблемите да се разглеждат по цялостен и комплексен начин, а не „на парче“, със сигурност е приет във втората половина на ХХ век, независимо от това колко трудно е било да се постави системна граница, която да гарантира, че всички свързани подсистеми са включени в нея. Първоначално системният подход е разглеждан като възможно „лекарство срещу хаоса“.⁶³

Появата на *системната теория* и *системния подход* е свързана с естествените науки. Природните науки, чиито теории са представени в математическа форма, се оказва, че използват подобен начин на формализиране. Природните феномени притежават структурни прилики, дори когато са в различни области. Много дисциплини от различни области допринасят за развитието на системната теория. Един от важните импулси идва от биологичната наука, в която се поставя въпросът за структурата на живите организми като системи, взаимодействащи със средата и реагиращи на нея, като изменят вътрешните си структура и процеси. Този

A. Groom, C. Mitchell (eds.) *International Relations Theory: A Bibliography*. London, UK: Frances Pinter LTD, p. 33.

⁶³ Вж. Ramo, S. (1969) *Cure for the Chaos: Fresh Solutions to Social Problems Through the Systems Approach*. New York, NY: David McKay & Co.

– ГЛАВА 7 –

БИХЕЙВИОРИЗЪМ – МИКРОТЕОРИИ

Друго конкретно приложение на системната теория в политическата наука и НМО е анализът на правенето на рационален избор, вземането на решения и осъществяването на политиките в страната и в международната система. Една от най-популярните представи за същността на вътрешната и външната политика е, че те са съвкупност от последователни процеси. Това е наричано по различни начини – политически цикъл, етапи или фази на политиките и пр. Привлекателността на идеята за последователността или поредицата от стъпки (етапи) е, че принуждава анализаторите и наблюдателите да следят как политическата система реагира на възникващите проблеми и как се вземат съответните политически решения. Такива системни модели дават възможност на изследователите да изучават как се стига до рационален избор при вземането на вътрешно- и външнополитически решения, да разкриват връзки между институциите и различните политически актьори, които в противен случай трябва да бъдат изучавани само от формална административна или юридическа гледна точка. Тези въпроси са обсъдени в отделни раздели, свързани с теорията за рационалния избор, теорията за вземане на решение и теорията на игрите.

От казаното следва, че главата „Бихейвиоризъм – микротеории“ анализира бихейвиористки теории и подходи на **микроравнище (индивидуално) на анализ**. Тук подробно са представени *теорията за рационалния избор* и *някои от основните модели за вземане на политически решения*. По-конкретно това са *моделът на ограничената рационалност* на Simon и *поетапният модел на цикъла на политиките* на Lasswell. Представени са и *моделът за вземане на външнополитическо решение* на Allison, както и други модели на външнополитически решения в контекста на САЩ. Разгледани са и критичните оценки на представените модели за вземане на решения.

В последния част на тази глава е обсъдена *теорията на игрите* като един от основните инструменти за вземане на стратегически решения в политиката и МО. Разгледани са основните понятия и типове игри, както и прилагането на теорията на игрите при анализирането на конфликтите и международните преговори. Главата завършва с критичен анализ на приложимостта на теорията на игрите при изследването на проблеми на МО.

7.1.

ТЕОРИЯ ЗА РАЦИОНАЛНИЯ ИЗБОР

Същността на теорията за рационалния избор е, че „когато хората се сблъскат с няколко възможни курса на действие, те обикновено правят това, което вярват, че ще доведе до най-добър резултат“.¹ Рационалният избор е неразделна част от инструментариума на политическата наука и НМО, тъй като има важни политически и международни явления, които тази теория може частично да обясни. Въпреки това не може да се твърди, че теорията за рационалния избор е валидна винаги. Има необходимост и от други теоретични перспективи, за да се обясни защо индивидите имат определени интереси, как те възприемат тези интереси, както и разпределянето на правилата, властта и социалните роли, които определят или ограничават действията им.² Например това са теорията за вземане на решение и теорията на игрите, разгледани в отделни раздели. Но в основата им стоят предположенията на теорията за рационалния избор, което налага и тяхното разглеждане.

7.1.1. РАЗВИТИЕ НА ТЕОРИЯТА ЗА РАЦИОНАЛНИЯ ИЗБОР

Теорията за рационалния избор възниква като част от бихейвиористката, или поведенческата, революция в американската политическа наука през 50-те и 60-те години на ХХ век. Бихейвиоризмът цели да проучи поведението на индивидите, като използва емпирични методи (вж. Глава 6, „Бихейвиоризъм – макротеоории“). Той се превръща в доминиращ подход на политическата наука в САЩ. Поведенческите (бихейвиористките) теории се основават на група от допускания, които определят поведението на актьорите, – рационалност, бюрократични структури, норми на поведение и пр. Но бихейвиористите поставят под въпрос автоматичното допускане за рационалност на актьорите.

При *теорията за рационалния избор*, както е изяснено по-нататък, основната идея е, че индивидът взема решение въз основа на възможността за *максимизиране на ползността*. За бихейвиоризма същият въпрос е напълно възможен и очакван при проучването на различни психологически и поведенчески фактори. Sanders отбелязва, че бихейвиористкият подход в социалните и политическите въпроси се основава на привидно лесния въпрос защо *хората избират да се държат по определен начин*. Това, което различава бихейвиоризма от другите подходи в социалните науки, включително от теорията за рационалния избор, е, че във фокуса на анализа на индивидуално или на социално равнище е *видимото* поведение и че всяко обяснение на дадено поведение трябва

¹ Elster, J. (1989) *Nuts and Bolts for the Social Sciences*. Cambridge, UK: Cambridge University Press, p. 22.

² Ward, H. (2002) 'Rational Choice', pp. 65–90. – In: David Marsh, Harry Stoker (eds.), 2002, *op. cit.*, p. 65. Част от параграфите в раздела са разработени по този източник.

7.2.

ТЕОРИИ ЗА ВЗЕМАНЕ НА РЕШЕНИЕ В ПОЛИТИКАТА И МЕЖДУНАРОДНИТЕ ОТНОШЕНИЯ

През първата половина на XX век до голям степен теориите за вземане на решение в политиката се свързват с приноса на Spiro, Easton, Lasswell, Simon и Lindblom.⁶⁰ Техните идеи и теоретични рамки продължават да оказват трайно въздействие върху развитието на политическата наука и ТМО. Бяха обсъдени моделите на Easton и Simon, оказали влияние върху развитието на системния подход и теорията за рационалния избор. В следващите параграфи ще бъде разгледана работата на други автори, които имат пряко отношение към развитието на *теорията за вземане на решение* и приложението ѝ в НМО.

В политическата наука и НМО теорията за рационалния избор намира приложение най-вече в областта на вземането на решение при правенето на вътрешна и външна политика. Изучаването на процеса на вземане на решение се концентрира преди всичко върху тези, които създават политиките, а не върху събитията във вътрешен и международен план. Изучават се тези, които правят вътрешната и външната политика, а националната и международната ситуация се разглеждат от тази перспектива. В НМО този аналитичен подход е въведен през 1954 г. от Snyder, Bruck и Sapin.⁶¹ Той изследва международната политика чрез анализ на факторите, определящи поведението на държавата. През 60-те години на XX век няколко учени, като Riker, Robinson, Simon, Burton и др., развиват тази теория в политическата наука и НМО. Теорията за вземане на решение при изследването на външната политика и МО е използвана и от Allison, Holssti, Rosenau, Harold и Margaret Sprout, Alexander и Juliette George и др.⁶²

Идеята за анализ на процеса на вземане на решение, на процесите на формиране, създаване и осъществяване на вътрешната и външната политика чрез неговото разделяне на дискретни етапи е широко представена от различни автори в областта на политическата наука. Тя намира израз в различни форми като цикъл на политиките на May и Wildavsky⁶³ или системите за правене на политики на Smith. В следващия раздел ще разгледаме някои от тези концепции.

⁶⁰ За цялостен анализ на теоретичните подходи и модели за анализ на политиките вж. Гочев, А. Анализ на политиките – модели и оценки на въздействието. София: Албатрос, 2015, Глава 3, с. 42–123.

⁶¹ Вж. Snyder, R., H. Bruck, B. Sapin (eds.) (1954) *Decision-Making as an Approach to the Study of International Politics*. Princeton, NJ: Organizational Behavior Section, Princeton University.

⁶² Malhotra, A., A. Sergounin (1998) *Theories and Approaches to International Relations*. New Delhi, India: Anmol Publications, PVT, LTD, p. 108.

⁶³ May, J., A. Wildavsky (1978) *The Policy Cycle*. London, UK: Sage; Smith, B. (1976) *Policy Making in British Government: An Analysis of Power and Rationality*. London, UK, Martin Robertson.

Институционалната структура на повечето политически системи предполага линеен модел на създаването и реализирането на политиките. Традиционната демократична теория представя политическия процес като поредица от последователни етапи, започващи с избора на политици, поемащи ангажменти да осъществят политически програми, преминаващи в приемане и реализиране на тези политики, като всичко това е свързано с политически контрол над бюрокрацията, осъществяваща взетите решения.

Или, **политиките започват в резултат на желанията на хората, а разделението на властите и конституционният контрол оказват въздействие върху формирането и осъществяването им.** Същевременно различни групи, експерти и заинтересувани страни се стремят да окажат влияние върху формирането и осъществяването им. Ако управляващите, средствата за масово осведомяване и обществото като цяло вярват, че политиката е продукт на подобна линейна последователност, политическата практика може да започне да наподобява такъв модел. Разбира се, в областта на външната политика той е малко по-различен, което ще бъде обсъдено в следващ раздел.

В крайна сметка политическите очаквания и институционалната подредба създават поне на външен вид подобие на последователно, поетапно вземане на решение. Този сложен механизъм на политическия процес води до търсене на подходи за опростяването му и за улесняване на неговото анализиране и разбиране. Първата идея в тази насока е **опростяване на политическия процес чрез декомпозирането му на серия от дискретни и последователни етапи и подетапи.** Тази идея се появява още през XIX век. В свое есе, придобило впоследствие голяма популярност, професорът от Университета в Принстън Удроу Уилсън, по-късно президент на САЩ, поставя въпроса за разграничаване на две фази или на два етапа в политическия процес – правене на политики и администриране или прилагане на политики.⁶⁴ Впоследствие, въз основа на дихотомния модел на Wilson, възниква т.нар. поетапен (фазов) модел на политическия процес. Поредицата от етапи, през които преминава политическият процес, е известна и като *модел на цикъл на политиките*.

Идеята за опростяване анализа на процеса на формиране, създаване и осъществяване на публичните политики чрез неговото разделяне на дискретни етапи е широко представена в ранните произведения в областта на политическата наука и науката за политиките. В този раздел са посочени само някои от моделите, като по-подробно ще бъде разгледан моделът на Lasswell, превърнал се в стандарт в тази област.

МОДЕЛЪТ НА SPIRO

Трудът на Spiro е един от примерите за прилагане на системната теория и поетапните модели при анализирането на политиките и вземането на политическо решение. В модела политическият процес е разгледан като съвкупност от четири фази:

⁶⁴ Wilson, W. (1887) 'The Study of Administration', *Political Science Quarterly*, vol. 2/2, pp. 197–222.

на политиките и взетите решения. От своя страна Frankel⁸², а също Snyder, Bruck и Sapin⁸³ разделят процеса на вземане на решение на три етапа: етап преди вземането на решение; етап на избор; етап след вземането на решение. Други автори, посочени по-горе, предвиждат различен брой етапи. **Теоретичният подход за вземане на решение предполага, че международната политика би трябвало да се възприема като взаимодействие между външните политики на страните.** За да се разбере по-добре това взаимодействие, единственият правилен подход е то да се изучава в контекста на вземането на външнополитически решения.

Различните фактори, които влияят върху формирането на външната политика, са следните:

I. Цели на външната политика.

II. Вземащите решения.

III. Принципите за вземане на решение.

IV. Процесът на вземане на решение и планиране на стратегията.

V. Средствата и начините на вземане на решения в политическото планиране.

VI. Вътрешната ситуация в държавата.

VII. Външните фактори.

7.2.3. НЯКОИ КОНКРЕТНИ МОДЕЛИ ЗА ВЗЕМАНЕ НА РЕШЕНИЕ ВЪВ ВЪНШНАТА ПОЛИТИКА

Правещите предложения за вземането на решения във външната политика се разделят на две групи. **Първата** смята, че *държавата е единственият актьор* и обръща малко внимание на вътрешните променливи. **Втората** група обръща необходимото внимание на *динамиката на вътрешните процеси*. От своя страна тази група се разделя на две подгрупи. Едната поставя акцент върху *ролята на организациите*, а другата – на *взаимодействието между правителствените актьори* в процеса на правене на външната политика.

В глава 9, посветена на теорията и анализа на външната политика, моделите за вземане на външнополитическо решение са разгледани подробно. В следващите раздели са обсъдени само два от подходите за изследване на външната политика, даващи представа за основните модели за анализирането ѝ.

МОДЕЛ НА ALLISON

Моделите за формиране на външната политика, свързани с организационните и административно-бюрократичните процеси, са изследвани от Allison в контекста на Карибската криза от 60-те години на XX век.⁸⁴ Впоследствие неговите модели са широко дискутирани в политическата наука и особено в НМО. Ще изложим накратко тяхната интерпретация от Frankel⁸⁵, както и последващото развитие на моделите на Allison.

⁸² Frankel, J., 1973, *op. cit.*, p. 65.

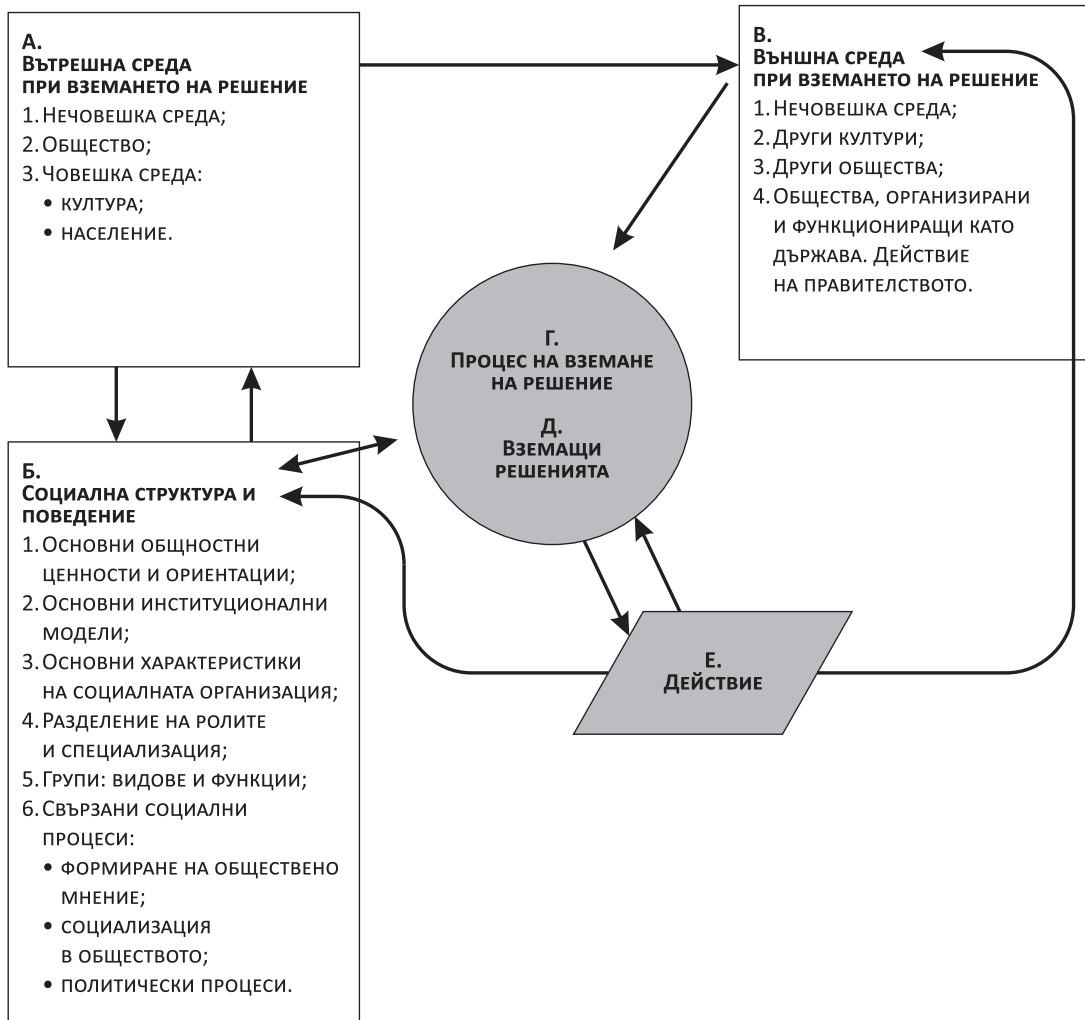
⁸³ Snyder, R., H. Bruck, B. Sapin, 1954, *op. cit.*, p. 156.

⁸⁴ Allison, G. (1971) *Essence of Decision: Explaining the Cuban Missile Crisis*. Boston, MA: Little, Brown.

⁸⁵ Frankel, J., 1973, *op. cit.*, pp. 70–71.

ФИГУРА 7.6.

ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ МЕЖДУ РАЗЛИЧНИТЕ ПРОМЕНЛИВИ В ПРОЦЕСА НА ВЗЕМАНЕ НА ВЪНШНОПОЛИТИЧЕСКО РЕШЕНИЕ

Фигурата е условна и не претендира да предлага детайлно и прецизно обяснение на процеса на вземане на външнополитическо решение. „Нечовешка среда“ включва всички физически фактори (и тези, които са следствие от човешкото поведение), но не и отношенията между хората и физическите фактори. Последното зависи от характера на обществото и културата.

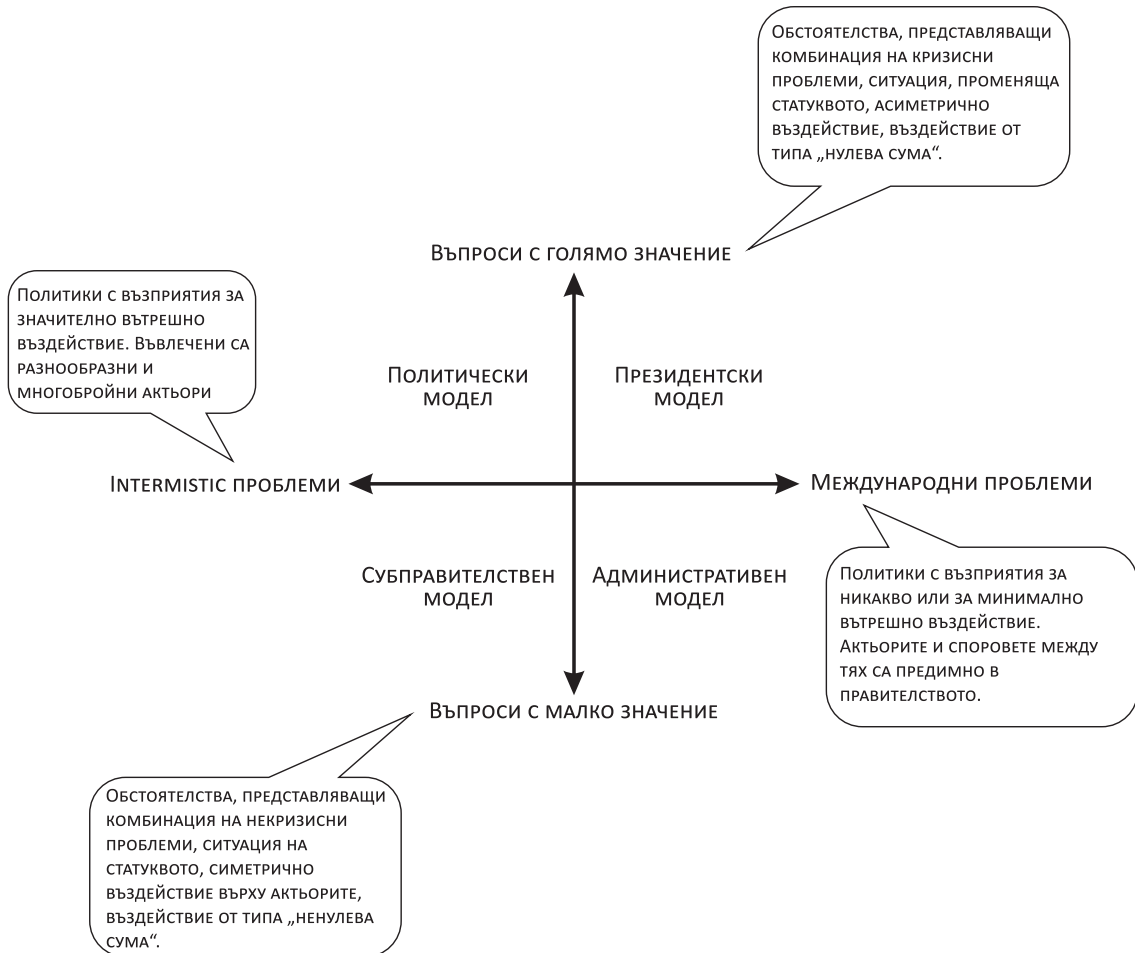
Източник: Разработена от автора по идеи на: Snyder, R., H. Bruck, B. Sapin, 1954, *op. cit.*, както са представени в: Malhotra, A., A. Sergounin, 1998, *op. cit.*, p. 112.

Теоретичната рамка на Allison включва три основни модела за вземане на външнополитическо решение, които са описани по-долу.

Първият модел е на рационалния актьор (политик). Той се основава на допускането, че правителството е главното действащо лице при формирането на външната политика. Предположението е, че всяко действие на правителството е в резултат на добре формулирано намерение.

ФИГУРА 7.7.

МАТРИЦА НА МОДЕЛИТЕ ЗА ВЗЕМАНЕ НА ВЪНШНОПОЛИТИЧЕСКО РЕШЕНИЕ В САЩ

Източник: Rourke, J., R. Carter, M. Boyer, 1994, *op. cit.*, p. 161.

7.3.

ТЕОРИЯ НА ИГРИТЕ

Изследователският преглед на обширното и претоварено от теории поле на ТМО се доближава много плътно и до на пръв поглед чисто математическата, макар и икономически ориентирана, теория на игрите. На пръв поглед е, защото се оказва, че привидно прости математически модели намират приложимост в обяснението на сложни процеси в обществените отношения, включително в политическите, а не на последно място – и в МО. Освен това показват възможността изначално недоверчивите един към друг социални актьори да извличат взаимна полза чрез сътрудничество. *Теорията на игрите* възниква като клон на приложната математика, насочен към изследване множеството проблеми на конфликтност-

7.3.1. ТЕОРИЯТА НА ИГРИТЕ КАТО ПРИЛОЖНА МАТЕМАТИКА

– ГЛАВА 8 –

ПСИХОЛОГИЧЕСКИ ТЕОРИИ В НАУКАТА ЗА МЕЖДУНАРОДНИТЕ ОТНОШЕНИЯ

8.1.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИ ТЕОРИИ И ПОДХОДИ В НАУКАТА ЗА МЕЖДУНАРОДНИТЕ ОТНОШЕНИЯ

През последните четири и повече десетилетия теорията на международните отношения (ТМО) се развива около трите основни подхода – реализъм, либерализъм (вж. Том 1, глави 6 и 9 в трета и четвърта част, обсъждащи традиционните подходи в НМО) и конструктивизъм (вж. Том 2, Глава 1). Според реализма основната функция на държавата е да максимизира силата и сигурността си, неолиберализмът пък акцентира върху необходимостта да се максимизират ползата и богатството. Конструктивизмът от своя страна вярва, че сама по себе си човешката природа е социална конструкция, която следва да бъде изследвана, като се разкрият сложните социални и нормативни връзки, които участниците в международните отношения променят или посредством които те са променени. Това, което обединява тези теории, е, че те предлагат инструментариум за изследване на международните отношения (МО) на макро- или системно равнище, като приемат редица допускания за човешкото познание и мотивация на микро- или индивидуално равнище. Примери за такива допускания са, че държавите са основни актьори в МО; те са рационални актьори, в смисъл че разбират рисковете и заплахите за тяхната сигурност и предприемат необходимите действия, за да ги неутрализират, както и допускането за анархичния характер на МО, отхвърлящ наличието на върховен силов център, в системата на който останалите страни са длъжни да се подчиняват. Общото между тези макро- (или системни) подходи към МО е това, че техните модели в много малка или почти никаква степен не се уповават на модели за индивидуално и групово поведение на микро- или индивидуално равнище.¹ Поради тази причина теоретици на науката за МО все по-често се обръщат към сродни социални и бихейвиористки

¹ Вж. Waltz, K. ([1959]/2001) *Man, The State, and War*. New York, NY: Columbia University Press, pp. 224–238.

дисциплини – например психологията, и използват модели от тези науки, за да обяснят различни процеси и феномени в МО.

Развитието на психологията през последните десетилетия може да бъде от полза на науката за МО, тъй като напоследък учените признават, че психологическите характеристики на индивидите имат много по-голямо значение за обясняване процесите на държавно и системно равнища на МО, отколкото им е придавано досега.² Разбира се, това не означава, че всички важни закономерности в световната политика се свеждат до психологията на индивидите. Възприемането на психологическия подход позволява на теоретичните на МО да приемат нови аргументи за структурните, икономическите и културните условия, в които протичат процесите на международната политика. В този смисъл психологическият подход е не толкова редуционистки, а е по-скоро контекстуален. Следователно могат да се направят няколко бързи наблюдения за взаимоотношението между психологическите и системните теории. На **първо място**, макротеориите съдържат в себе си повече елементи от психологията, отколкото се възприема в НМО. На **второ място**, основните макротеории за МО не са „достатъчно психологически“, т.е. не заимстват в достатъчна степен от инструментариума на науката психология. На **трето място**, ако психологическият анализ се „вгради“ по-успешно в теоретизирането на международните отношения, това ще позволи да се разкрият нови модели и зависимости в рамките на съществуващите теоретични подходи за МО. Също така това допринесе и за развитието на нови теоретични подходи, които не са обременени с нереалистични допускания. В този смисъл постиженията в психологията като наука би следвало да представляват значим интерес за широк кръг от изследователи на МО – включително представители на реализма, неолиберализма и конструктивизма, тъй като всяко от тези направления може да бъде обогатено от използването на идеи, понятия и модели от социалнопсихологическата литература.

Представянето на психологическата школа и нейната роля за разбиране на МО е организирано по следния начин. **Първо**, представени са дебатите за рационалното поведение и психологическите ефекти в МО. **Второ**, настоящата глава дискутира когнитивните ограничения на моделите за рационално вземане на решения, като специално внимание се обръща на модела на Robert Jervis за изкривяванията и пристрастията при формирането на външната политика. След това този модел се съпоставя с външнополитическите модели на реализма. **Трето**, тук ще разгледаме теориите за *ограничената рационалност на конкурентните пазари и теориите за игрите* със смесен мотив, посочвайки връзките на тези подходи с неолиберализма, институционализма и конструктивизма.³ **Четвърто**, тази глава ще обсъди литературата за силата на човешките емоции и това

² *Ibid.*, pp. 16–41.

³ Вж. Simon, H. (1957) *Models of Man: Social and Rational; Mathematical Essays on Rational Human Behavior in a Social Setting*. New York, NY: Wiley, pp. 10–35; Simon, H. (1982) *Models of Bounded Rationality*. Cambridge, MA: MIT Press, pp. 291–298; Kahneman, D., A. Tversky (1979) 'Prospect Theory: An Analysis of Decision under Risk', *Econometrica*, vol. 47, pp. 263–91; Kahneman, D., A. Tversky (1984) 'Choices, Values and Frames', *American Psychology*, vol. 39, pp. 341–350.

как те се съотнасят към процедурната и дистрибутивната справедливост, както и това как формират представите за справедливо разпределяне на оскъдните ресурси или справедливо разрешаване на конфликти на интереси. **Пето**, последните развития в областта на межкултурната социална психология помагат за обясняване на това как създаването и поддържането на международен социален ред обикновено опира до предположения за вземане на решения, които са различни от очакванията на подходите на реализма и институционализма към световната политика. Психологически експерименти върху алтернативните обяснения разясняват защо в процеса на вземане на решения някои индивиди нямат проблем да използват рационален подход, за да претеглят разходите и ползите, докато, следвайки логиката на конструктивизма, други приемат определен избор като аморален. По този начин могат да се обяснят табутата за използване на биологични, химически или ядрени оръжия.

8.2.

РАЦИОНАЛИЗЪМ И ПСИХОЛОГИЧЕСКИ ОБЯСНЕНИЯ В ТЕОРИИТЕ ЗА МЕЖДУНАРОДНИТЕ ОТНОШЕНИЯ

Основоположниците на теорията за рационалния избор и политически-те психолози се обединяват в разбирането си, че психологията обяснява само отклонения от рационалността в политическата наука и международните отношения. Според Downs основната задача на политическата наука е да изучава „рационалното политическо поведение, а не психологията на политическото поведение“.⁴ Поради тази причина рационалните подходи трябва да избягват психологията, защото тя обяснява само грешките, които елитите допускат в процеса на вземане на решение. Според Harsanyi, когато поведението изглежда нерационално, в краен случай трябва да се изследват „конкретни допускания за психологическите механизми, залегнали в основата на човешкото поведение“.⁵

Дори в тези случаи психологията може да бъде от полза на науката, но само след като се установи рационална основа на поведение на индивидите, следователно, за да опознаем нерационалното поведение, трябва първо да изследваме рационалното поведение. Нека да вземем за пример обяснението, че войните възникват вследствие на погрешни възприятия. Това обяснение е възможно само на базата на рационалния модел, който допуска, че рационалните актьори в МО внимателно изчисляват ползите и щетите от войната и се стремят да я избегнат във всички случаи, когато щетите нахвърлят ползите. В този контекст политолозите използват

⁴ Downs, A. (1957) *An Economic Theory of Democracy*. New York, NY: Harper & Row, pp. 9–10.

⁵ Harsanyi, J. (1986) 'Advances in Understanding Rational Behavior'. – In: Jon Elster (ed.) *Rational Choice*. New York, NY: New York University Press, p. 83.

– ГЛАВА 9 –

ТЕОРИЯ

НА ВЪНШНАТА ПОЛИТИКА

В тази глава се разглеждат теории на външната политика (ТВП) – като част от теорията на международните отношения (ТМО). Изучаването на външната политика (ВП) може да бъде проследено в много изследвания на МО. Много автори, включително издали книги по ТВП, смятат, че ВП не трябва да се разглежда като независима област на теоретизиране и изследване, противостояща на анализа на МО, независимо от изключителното нарастване на проучванията и публикациите в областта на анализа на външната политика (АВП) след Втората световна война.¹ В тази глава ТМО се разглежда като по-обща категория в сравнение с ТВП. Тази логика може да бъде видяна в Том 1, Глава 7, т. 7.4, в раздела за *дефанзивния реализъм*, където се цитира Waltz, който говори за необходимостта *структурният неореализъм да се допълни с теория за външната политика*, за да може по-правилно да се тълкуват и разбират действията на отделните държави в МО. В същата глава, в раздела за *неокласическия реализъм* (т. 7.6), се обяснява защо, как и при какви условия вътрешните характеристики на държавите... оказват въздействие върху оценките на лидерите за заплахите и за благоприятните възможности в МО, както и върху действителната им военна, външна и външноикономическа политика.² *Неокласическият политически реализъм* е теоретичната школа, която се стреми да сближи ТВП и ТМО. Основният принос на ТВП в НМО е, че не е възможно да се обясни или предскаже *системна* промяна в МО само на основата на променливите на *системно ниво*. Трябва да се отчете и влиянието на актьорите на *индивидуално* и *националнодържавно равнище на анализ*, което ще бъде разисквано в тази глава.

Главата разглежда поредица от ключови въпроси на ТВП и АВП. Началната точка е изясняването на същността на ТВП и АВП като част

¹ Smith, S., A. Hadfield, T. Dunne (2012) 'Introduction'. – In: Steve Smith, Amelia Hadfield, Tim Dunne (eds.) *Foreign Policy: Theories, Actors, Cases*. Second edition. Oxford, UK: Oxford university Press, pp. 3–4.

² Taliaferro, J., S. Lobell, N. Ripsman (2009) 'Introduction: Neoclassical Realism, the State and Foreign Policy'. – In: S. Lobell, N. Ripsman, J. Taliaferro (eds.) *Neoclassical Realism, the State and Foreign Policy*. Cambridge, UK, and New York, UK: Cambridge University Press, p. 4.

от НМО. Втората основна група от въпроси е свързана с развитието на подходите за АВП. Обсъдена е проблематиката на груповото вземане на решение, психологическата и социалната среда при вземането на външнополитически решения и други въпроси, разисквани в класическия период на АВП. Обсъдени са въпросите на АВП през втория период на развитие на областта и проблемите, възникнали в нея след 1993 г., – като географските различия в АВП, преодоляването на разделението между ТМО и АВП и др. Последният раздел е фокусиран върху приложението на основни теории и подходи на различните школи в НМО във външнополитическия анализ. Представянето на приложението на различните теории и подходи в АВП е осъществено чрез използване на метода **за равнища на анализ в МО** (Том 1, Глава 2, т. 2.3.3), като той се фокусира върху нивата на *международната система, националната държава и индивидуалното* ниво на анализа на вземащия външнополитически решения.

9.1. СЪЩНОСТ НА ТЕОРИЯТА(ИТЕ) ЗА ВЪНШНАТА ПОЛИТИКА

Теорията на външната политика изследва управлението на външните отношения и дейности на държавите, които се различават от вътрешната им политика. *Външната политика* включва цели, стратегии, мерки, методи, насоки, директиви, разбирания, споразумения и т.н., чрез които националните правителства осъществяват МО помежду си, с международни организации и с неправителствени актьори. Всички национални правителства поради факта на самостоятелното си съществуване в МО са длъжни да осъществяват *външна политика* към други държави и международни актьори. Правителствата желаят да повлияят върху целите и дейностите на други актьори в МО, които не могат да контролират напълно, тъй като те съществуват и действат извън техния суверенитет.³ На фона на периодизацията на АВП Каре 9.1 илюстрира приложението на основните теоретични подходи в дисциплината „ТВП“.

Външната политика представлява решенията и действията на правителствата в МО, особено тези в отношенията с чужди държави. Управлението на външните отношения изисква внимателно обмислени планове за действие, които отчитат чуждите интереси и опасения, т.е. целите на другите правителства. Държавните служители на ръководни постове – президенти, министър-председатели, външни министри, министри на отбраната, министри на финансите и т.н. (заедно с най-близ-

³ Carlsnaes, W. (2013) 'Foreign Policy', pp. 298–326. – In: W. Carlsnaes, T. Risse, B. Simmons (eds.) *Handbook of International Relations*. Second edition. London, UK: Sage.

– ГЛАВА 10 –

ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ И СЪТРУДНИЧЕСТВО В НАУКАТА ЗА МЕЖДУНАРОДНИТЕ ОТНОШЕНИЯ

В първия том на книгата и предходните глави на настоящия том бяха разгледани основните традиционни теории в НМО. Теоретизирането може да се извършва на различно равнище на анализ и да има различен обхват. Например Easton разграничава *микро-, мезо- и макротео-рии*. Обхватът на отделните теории е насочен към постигане на различни цели. В Том 1 и началото на Том 2 са разгледани основните традиционни макротеоории в НМО. В Том 2 са разгледани и отделни алтернативни теории (конструктивизъм, Английска школа, постмодернизъм) и някои среднообхватни теории, като феминизъм и зелената теория за МО, които се фокусират върху по-конкретни проблеми на МО. В края на Том 2 са разгледани някои специални и частни теории на мезо- и микроравнище, свързани с взаимодействието на държавите, включващи както проблеми на сътрудничеството, така и на съревнованието или конкуренцията между тях.

Основен фактор за международното поведение на държавите е степента на самостоятелност и зависимост от другите. Поради бързото развитие на взаимозависимостта в МО този фактор донякъде е размит през втората половина на ХХ век. Под взаимозависимост се разбира зависимостта на всички държави от състоянието на СМО като условие за оцеляването им, особено за гарантиране на тяхното съществуване чрез предотвратяване на голяма война и чрез запазване на търговията и други типове обмен в международната система. В миналото ситуацията е по-ясна – държава с голяма територия и богата на природни ресурси се смята, че има възможност за по-голяма самостоятелност, отколкото държави с по-малко ресурси. След 1945 г. само двете суперсили имат възможност за по-голяма степен на самостоятелност. Китай и някои други страни, опитващи се да постигнат самостоятелност, го правят с цената на дълги години много нисък стандарт на живот. Но през 70-те години на ХХ век дори двете суперсили губят част от своята самостоятелност. САЩ стават зависими от вноса на петрол, а Съветският съюз – от вноса на зърнени храни и технологии от Запада. Те са в състояние да обърнат тенденциите и да оцелеят след спирането на доставките, но само с цената на бързо увеличаващи се разходи.

Зависимостта от основните доставчици и в двата случая става много силна – до степен да се приеме фактът на нарастващата взаимозависимост. Тенденцията е универсална, а това намира допълнително потвърждение при Китай – новото ръководство на страната след Мао Дзъдун отхвърля предишната философия и политика на икономическа самостоятелност и през XXI век Китай се превръща във водеща икономическа сила в света, което е още едно потвърждение за развиващия се процес на комплексна взаимозависимост. Тази глава обсъжда взаимодействието и сътрудничеството на държавите в контекста на засилващата се взаимозависимост.

10.1.

КОНФЛИКТ, КОНКУРЕНЦИЯ И СЪТРУДНИЧЕСТВО В МЕЖДУНАРОДНИТЕ ОТНОШЕНИЯ

Важно измерение на МО са начините, чрез които държавите осъществяват поведението си в МО и своето взаимодействие. Ако направим паралел с отношенията между индивидите, те могат да се оформят по различен начин – в едната крайност се основават на чиста любов, а в другата – на страх и омраза. Отношенията между големи групи от хора са сходни, с изключение на това, че никога не се основават на пълна любов, а рядко и на чист страх и омраза. Двата крайни типа взаимодействие на групи от хора обикновено са *сътрудничество*, където няма конфликт, и *борба*, където конфликтът е толкова остър, че прави немислимо помириенето и елиминирането на опонента е единствената смислена цел. По-голямата част от ситуациите в МО попадат между тези две крайни форми на взаимодействие и могат да се нарекат *съревнование* или *конкуренция*. **Конфликт съществува, но не е абсолютен, защото се смекчава от някакви общи интереси и ситуацията често води до компромис.** Отношенията между държавите зависят както от характера им, така и от СМО и международната общност. В този контекст трябва да се припомни и основната характеристика на държавата като част от МО – тя е върховната форма на човешка организация, която не признава нищо по-висше от нея и се ръководи от собствените си интереси. Съответно, **международната общност няма власт над суверенните държави, въпреки че им предписва определени правила на поведение.** Ако социалният напредък се измерва чрез развиване на сътрудничество и мирни средства за разрешаване на конфликти, международната общност може да се окаже все още недостатъчно развита.

Единият от посочените типове взаимодействие и поведение на държавите в МО се характеризира с всякакъв вид конфликти, с постоянно прилагане на политика на сила и заплахи за насилие и с водене на войни, които през XX век стават все по-разрушителни. Тази ситуация напомня на Хобсовия анализ за естественото състояние на „война на всеки срещу всеки“, водещо до необходимост от обществен договор, при който

замърсителите). По подобен начин е трудно или невъзможно да се ограничи достъпът до знания. Дори ученици в гимназията могат да получат основните знания за създаването на атомна бомба или на някакво взривно устройство. Възможно е обаче да се изключат държави от световната пощенска система, което е вид *координационно* или *клубно благо* (клубните блага са обсъдени в Глава 14). Трябва да се прави разграничение между двата вида достъп. „Първият е юридически или правно регламентиран, т.е. законово ограничаване на достъпа до дадено благо и изключване на определени потребители от него. Вторият е физически достъп, който се отнася до възможността и способността на дадена страна да достигне до благото. Тогава дори юридически достъпът да не е ограничен, той е невъзможен за дадени страни. Когато става дума за международни блага обаче, фокусът е предимно върху юридическия достъп, който е резултат от взаимодействие между държавите. Така липсата на ясни правила за достъп или на ограничения за достъп в МО също създава стимули за взаимодействие между държавите, но невинаги и сътрудничество.“²⁴

Третата характеристика е *претоварването*. Това е ситуация, когато консумацията на единица от международното благо възпрепятства възможността на другите да получат и използват същата единица от него. Например китове имат характеристики на *съперничество* и *невъзможност за изключване* още от XVIII век – уловът на един кит изключва улова му от някой друг и всеки има достъп до този вид улов. Но тогава има твърде малко хора, които разполагат с оборудване и възможност за улов на китове, така че няма претоварване. В момента обаче уловът на китове ограничава достъпа до тях за други.²⁵

В следващия раздел ще разгледаме модела на Barry Hughes за *международните блага*²⁶, докато моделът на Todd Sandler за *клубните блага* е разгледан при обсъждането на въпросите на сътрудничеството в международните организации в Глава 14.

10.4.

ТИПОВЕ МЕЖДУНАРОДНИ БЛАГА

В анализа си въз основа на характеристиките *съперничество* и *сътрудничество* Barry Hughes извежда четири типа международни блага: **частни блага, координационни блага, общи ресурси и чисти (международни) публични блага**²⁷ (вж. Таблица 10.1).

²⁴ Василева, Е. Цит. съч., 2017, с. 620–621.

²⁵ Hughes, B., 1991, *op. cit.*, p. 251. В технически план претоварване възниква, когато социалните разходи от потреблението са положителни. Претоварването взаимодейства особено силно със съперничеството. – Вж. *Ibid.*, fn. 4.

²⁶ Вж. Hughes, B. [1991]/1994, *op. cit.*, pp. 249–260 (pp. 171–180 по второто издание).

²⁷ Hughes, B., 1994, *op. cit.*, p. 171.

ТАБЛИЦА 10.1.

ТИПОВЕ МЕЖДУНАРОДНИ БЛАГА

Изключване	Съперничество/конкуренция	
	Да	Не
Да	Частни блага Основен проблем: определяне правата на собственост	Координационни блага Основен проблем: установяване на стандарти
Не	Общи ресурси Основен проблем: прекомерно потребление	Чисти публични блага Основен проблем: недостатъчна наличност

Източник: Разработена по: Hughes, B., 1991, *op. cit.*, p. 252.

Частните блага (горната лява клетка на Таблица 10.1) показват *съперничество* и *възможност за изключване* (или ограничаване на достъпа). Територията е един от най-добрите примери за частно благо в МО. Петролните и газовите ресурси, намиращи се непосредствено в континенталния шелф на страните (до три мили от брега), също са частни блага. Примерът с петрола и природния газ илюстрира посочената по-горе разлика между *физическо* и *правно* изключване. След международноправното регламентиране и разширяването на изключителните икономически зони до двеста мили от брега природните ресурси, намиращи се в тази част на континенталния шелф, от потенциални частни блага се превръщат в истински частни блага.

Както показва примерът, основният проблем, свързан с **международните частни блага**, е определянето на *правата на собственост*. **Първият** подход е общо решение на проблема – международното споразумение за *приватизиране на благо*, при което собствеността е неясна или оспорвана. По време на разширяването на колониалните империи през XIX век Великобритания, Франция, Португалия и Германия третират своите територии в Африка като частно благо. Те разделят континента, така че единствени да се възползват от отделни единици и да могат да изключат достъпа на други. В началото на века тези държави имат ограничени възможности да експлоатират континента и няма претоварване при използването на неговата територия. В края на века има значително претоварване и много конфликти за използването на това международно благо.

Това е причината колониалните сили да изяснят претенциите си в Африка по време на Берлинската конференция през 1884–1885 г. С подобни мотиви повечето страни в света участват на Третата конференция на ООН по морско право между 1973 и 1982 г., която разширява контрола над океанските ресурси на разстояние двеста мили от бреговата линия на държавите.

Вторият подход е да се установи някаква форма на *колективен контрол* с ясно дефинирани права и задължения. Например Антарктическият договор от 1959 г. не признава предишни териториални претенции (или ги отрича) и забранява всякакви военни дейности там. Различни споразумения по морско и океанско право гарантират свободно

– ГЛАВА 11 –

ИНТЕГРАЦИОННИ ТЕОРИИ

11.1.

ИНТЕГРАЦИОННИ ТЕОРИИ – ПОЯВА И РАЗВИТИЕ

Както беше отбелязано в Глава 10, т. 10.2 и 10.6, междудържавното сътрудничество стои на две опори. То се придвижва по скалата от еднократно сътрудничество към сложна взаимозависимост и интеграция, при което тежестта постепенно се прехвърля от опората, свързана с личния интерес, към другата, свързана с общите интереси. Едновременното използване и на двете опори води да създаване на различни типове общности между държавите. *Теориите за интеграцията* разглеждат създаването на нови общности от държави чрез интегриране на съществуващите, обикновено на регионална основа, а в дългосрочен план – създаване на единна световна държава.¹ Появява се процес на постепенно автоматично формиране на властови центрове „над“ териториалните държави (вж. също Глава 13). Процесът е известен като *функционална интеграция* (вж. по-долу раздела за функционализма) и се задвижва от организирани икономически интереси, като протича в няколко стъпки. Въпросите на *функционализма* са разгледани в отделен раздел. След 1945 г. най-важният „полигон“ на идеи за интеграция е Европа, поради което следващата дискусия за различните интеграционни теории (федерализъм, функционализъм, плурализъм, неофункционализъм и пр.) има предимно европейски фокус. Трябва обаче да се отчита, че повечето от „кръстниците“ на европейския интеграционен процес виждат това, може би в много дългосрочна перспектива, като стъпка към глобална интеграция.

Как се появява и развива интеграционният процес? Непосредствено след Втората световна война много от лидерите на Западна Европа, загрижени да избегнат трета европейска война, разглеждат създаването на Съединени европейски щати като федерален или конфедерален режим, при който суверенитетът на нейните членове да бъде потиснат. Някои ранни институции – по-специално Съветът на Европа – представляват този стремеж в зародишна форма, но още през 40-те години на XX век става ясно, че прякото подкопаване на суверенитета на европейските държави няма да успее. Този факт е потвърден от провала на плановете за Европейски

¹ Brown, C., K. Ainley (2005) *Understanding International Relations*. Third edition. New York, NY and Houndmills, Basingstoke, Hampshire, UK: Palgrave MacMillan, p. 122.

отбранителен съюз (European Defence Union – EDU). Вместо това бащите – основатели на европейската интеграция, – Monnet, De Gasperi и Schuman – се опират на някои *функционалистки* идеи и на опита от предоставяне на американска помощ по плана „Маршал“, за да очертаят по-различен път към европейско единство. *Функционализмът* подкопава държавния суверенитет отдолу, като отнема на части правомощията на държавата – чрез т.нар. саламена тактика, или парче по парче. Например Комитетът за европейско икономическо сътрудничество (по-късно става Организация за икономическо сътрудничество и развитие – ОИСР) е създаден, за да разпространява помощта по плана „Маршал“ сред европейските получатели. Резултатът от този опит е пътят към европейското политическо единство, който преминава през европейското икономическо единство. Това води до формирането на Европейска общност за въглища и стомана (ЕОВС) през 1952 г., както и на Евратом и Европейска икономическа общност (ЕИО) през 1956 г. По-късно тези три институции са утвърдени като Европейска общност (ЕО), преименувана на Европейски съюз (ЕС).

11.2.

СЪЩНОСТ НА ТЕОРИИТЕ ЗА МЕЖДУНАРОДНА ИНТЕГРАЦИЯ

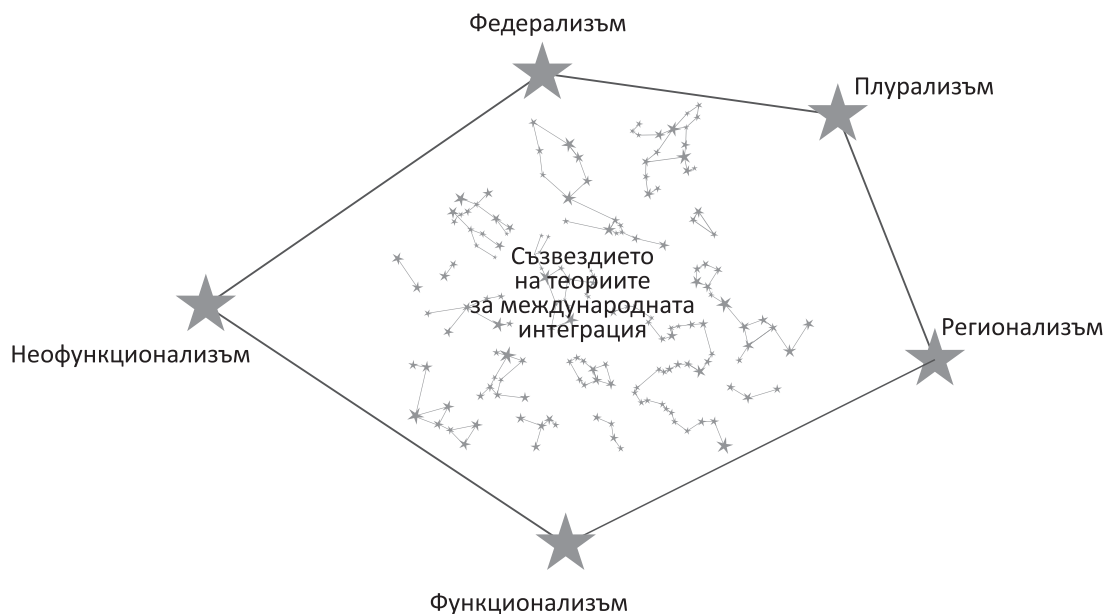
Възниква въпросът за същността и мястото на интеграционните теории в НМО. Автори като Pentland разглеждат интеграцията преди всичко като приложен и емпиричен въпрос, поради което теориите, опитващи се да я обяснят, според него са също предимно приложни, а не фундаментални.² От своя страна Frankel я поставя „в междинна позиция, съчетаваща теории за интеграцията с голям и бързо растящ обем от емпирични изследвания“.³ Тъй като този теоретичен подход е твърде близо до реалния живот, мнозина автори го поставят в категорията на *многоцентричен, плуралистки възглед* за конкретен аспект на МО, който е донякъде сроден с *реализма* и *бихейвиоризма*, тъй като непосредствено отразява ре-

² Pentland, C. (1973) *International Theory and European Integration*, London: Faber and Faber Ltd., p. 14. – Цит. по: Malhotra, A., A. Sergounin (1998) *Theories and Approaches to International Relations*. New Delhi: Anmol Publications, PVT, LTD, p. 14. Този и част от следващите раздели черпят от книгата на Malhotra и Sergounin (pp. 14–61), която е била в основата на лекционния курс на автора по Теория на международните отношения през периода 2002–2015 г. – Вж. Гочев, А. Цит. съч., 1999–2015. Същият източник (Malhotra и Sergounin) е използван и от Е. Василева при разглеждането на интеграционните теории в: Гочев А., Е. Василева, Б. Хаджиев. Цит. съч., 2017, с. 652–677.

³ Frankel, J. (1973) *Contemporary International Theory and the Behaviour of States*. London, UK: Oxford University Press, p 48. – Цит. по: Malhotra, A., A. Sergounin, 1998, *op. cit.*, p. 14.

ФИГУРА 11.1.

ОСНОВНИ ИНТЕГРАЦИОННИ ТЕОРИИ

Източник: Адаптирана по: Malhotra, V., A. Sergounin, 1998, *op. cit.*, p. 15. Срв.: Василева, Е. Цит. съч., 2017, с. 653.

алността и е възможно да се наблюдават и измерват интеграционните процеси. Доколкото обаче целта на теориите за международна интеграция е да изградят различни наднационални формирания, водещи в крайна сметка до формиране на някаква световна федерация, което обаче е твърде далече от осъществяване, те могат да бъдат отнесени към *държавноцентричния* възглед за света и *институционалните идеалистични* и *либерални* подходи. Анализът на интеграционната проблематика в НМО се основава на многообразие от методи и подходи. Според Malhotra и Sergounin *международната интеграционна теория* наподобява на своеобразен „чадър от теории“. За нас тя е по-скоро „съзвездие“ от различни теории, подходи и методи като *функционализъм*, *неофункционализъм*, *федерализъм*, *плурализъм*, *регионализъм* и др., които запазват елементите на основната теория (Фигура 11.1). В действителния свят на МО интеграционните процеси започват да се развиват в хода на еволюцията на местните общности, формалните организации и международните институции.⁴ Тъй като много изследователи на интеграцията се фокусират върху международни организации и върху въпроса как те могат да бъдат превърнати от инструменти на държавите в *структури над тях*, понякога ги определят като теории за *международните организации* (вж. също Глава 14).

Понятието „политическа интеграция“ се отнася до *процеса* или до крайния *резултат* на политическото обединение на глобално или регионално равнище между отделни национални актьори. Ударението се поставя

⁴ Malhotra, A., A. Sergounin, 1998, *op. cit.*, p. 14.

– ГЛАВА 12 –

ГЕОПОЛИТИКА

Дьо Гол казва, че географията е съдба, но геополитиката е избор.¹ Малко понятия като геополитиката от дисциплината „МО“ звучат толкова често и се разбират толкова различно. „Геополитика“ се използва от журналисти², политици³, консултанти и мозъчни тръстове⁴, военни и разузнавателни общности⁵, икономисти и учени⁶. Тези нееднакви групи разбират термина по различен начин, но и в рамките на конкретната група може да се открие многообразие от концепции за геополитиката. Освен това понятия като „геостратегия“ и „геоикономика“ често се използват като взаимозаменяеми с „геополитика“. Все пак без ясни дефиниции и пояснения⁷ „[тази] неяснота за геополитиката под-казва, че тук се случва нещо интересно и предизвикателно“⁸. Освен това Harkavy заявява, че „терминът „геополитика“ е използван в толкова различни значения, че вече не е ясно какво означава [...], той означава почти всичко и следователно почти нищо“⁹.

- ¹ Вж. Smolar, A. (2005) 'Opening Speech'. – In: Ewa Monika Kaminska (ed.) *New Geopolitics of Central and Eastern Europe between European Union and United States*. Warsaw: Stefan Batory Foundation, p. 19.
- ² Вж. Sommer, J. (2014) 'Beware the Market Whiplash of Geopolitics', *New York Times*, 8 March.
- ³ Вж. Romney, M. (2012) *Romney: Russia Is 'No. 1 Geopolitical Foe'* (https://www.youtube.com/watch?v=hY_7pH5XV_w, достъпен в интернет към 23 декември 2014 г.).
- ⁴ Вж. EurasiaGroup 2014. *Top Risks 2014*; Mead, W. (2014) 'The Return of Geopolitics, the Revenge of the Revisionist Power', *Foreign Affairs*, December 23, 2014.
- ⁵ Вж. U.S. Naval War College (2014) *Current Strategy Forum*; Friedman, G. (2014) 'Stratfor. The Geopolitics of U.S. – Cuba Relations', *Geopolitical Weekly*, December 23, 2014.
- ⁶ Вж. Kennedy, S., Y. Xie (2014) 'Happy New Year? Global Growth Forecasts May Be Raised for Once', *Bloomberg*, December 23, 2014; Crikemans, D. (2007) *Geopolitiek: 'Geografisch Geweten' van de Buitenlandse Politiek?* Antwerpen: Garant.
- ⁷ Вж. напр. Finnemore, M. (1996) 'Constructing Norms of Humanitarian Intervention', pp. 153–185. – In: Peter J. Katzenstein (ed.) *The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics*. New York, NY: Columbia University Press; Bluet, B. W. (ed.) (2013) *Global Geostrategy: Mackinder and the Defence of the West*. London, UK: Frank Cass.
- ⁸ Mamadouh, V., G. Dijkink (2006) 'Geopolitics, International Relations and Political Geography: The Politics of Geopolitical Discourse', *Geopolitics*, vol. 11/3, p. 351.
- ⁹ Harkavy, R. (1982) *Great Power Competition for Overseas Bases: The Geopolitics of Access Diplomacy*. New York, NY: Pergamon Press, p. 271.

КАРЕ 12.1 КОНТИНУУМ

Понятието е използвано в различни области на науката и означава непрекъсната серия от съседни елементи, които са сходни, но крайните (екстремните) точки на съвкупността са твърде различни, дори противоположни една на друга.

Източник: Съставено от научния редактор по: Lexico (2020) *Continuum* (<https://www.lexico.com/definition/continuum>, достъпен в интернет към 4 април 2020 г.).

Споменатата мисъл на Дьо Гол илюстрира проблема за разбирането на смисъла на геополитиката. Геополитиката се състои от нещо *твърдо* и нещо *меко*. Тази нейна концептуална дихотомия може да се проследи до етимологията ѝ. Тя е от две старогръцки думи – *gê* (земя, пространство) и *politiké* (държавни дела, власт). **Първата** олицетворява *неизменяемостта, обективността и детерминизма*, докато **втората** създава представа за *плавност, субективност и интерпретация*. Някои дефиниции на геополитиката подчертават **първата характеристика** (*класическата геополитика*), а други – **втората** (*критическата геополитика*).

Но досега никой не е дефинирал геополитиката чрез нейната дихотомия. Настоящата глава запълва тази празнина в литературата, като предлага концептуален анализ на термина „геополитика“ и въвежда ново определение, произтичащо от взаимодействието на посочените по-горе противоположни страни на понятието. Заедно с това различните дефиниции на геополитиката са систематизирани и класифицирани, което дава възможност за ясно разграничаване на онтологичните им различия. Критериите за класифициране произтичат от самия термин, който включва два континуума¹⁰ (вж. Каре 12.1): **първият е** между *материално* и *идеационно*, а **вторият** – между *практика* и *наука*.

Предпоставка за разработване на главата е изясняването на различията в разбирането на понятието „геополитика“, тъй като всяко определение има уникални последици и въздействие върху политиките, вземащи решения.¹¹ Въпреки че теоретичният плурализъм следва да се приветства, включително различните гледни точки за геополитиката, все пак трябва да сме наясно с тези различия. Според Baldwin „определенията не са нито верни, нито лъжливи, а са само повече или по-малко полезни“.¹² Научният прогрес обаче зависи от успешната комуникация между учените, която не изисква всички да използват една и съща концепция, но пък изисква да са ясни нейната дефиниция, предимствата и недостатъците на всяко определение.

Анализът в главата преминава през няколко стъпки. **Първо**, изследва се етимологията на понятието „геополитика“ и се предлагат оригинални аналитични инструменти за извършването на този концептуален анализ. **Второ**, аналитичните резултати, получени чрез този подход, са сравнени със съществуващите резултати в литературата. **След това** се

¹⁰ От *continuum* (англ.) – съвкупност от елементи, нещо, което се променя постепенно, без ясна разделителна линия между двата края. Влиза от латински в средата на XVII век: от *continuum*, *continuus* и глагола *contineo*.

¹¹ Baldwin, D. (2016) *Power and International Relations: A Conceptual Approach*. Princeton, NJ: Princeton University Press, pp. 8–9.

¹² *Ibid.*, p. 8.

преминава през различни типове дефиниции на геополитиката, като се използват двата аналитични континуума в хода на темпоралното им развитие. **Накрая** е предложено и собствено, оригинално определение за геополитиката.

12.1.

ЕТИМОЛОГИЯ НА ГЕОПОЛИТИКАТА

Шведският географ и политик Rudolf Kjellen въвежда термина „геополитика“ през 1899 г. При анализа на международното поведение на държавите основният акцент на Kjellen е върху естествените атрибути на държавата.¹³ Той ги категоризира като *geopolitik* (геополитика – изучаване територията на държавата); *etno-* или *demopolitik* (етно- или демополитика – изучаване населението на държавата); *ekopolitik* (екополитика – изучаване характера на икономиката на държавата); *sociopolitik* (социополитика – политика на обществото); *kratopolitik* (кратополитика – държавно-конституционна политика). Освен това разчленява геополитиката на *topopolitik* (топополитика – местоположение), *morfopolitik* (морфополитика – форма) и *fysiopolitik* (физиополитика – район с неговите физически характеристики).¹⁴ Kjellen е силно повлиян от Friedrich Ratzel и други географи от XIX век.¹⁵ Ratzel формулира алтернатива на термина на Kjellen *anthropogeographie* („антропогеография“). Понятието в неговите различни вариации се използва и до днес – *human geography* („география на човека“). Под *антропогеография* Ratzel разбира синтез на география, антропология и политически науки.¹⁶ За да направи нещата още по-объркващи, Ratzel използва и термина *politische geographie* („политическа география“).¹⁷

Каква е разликата между *геополитика* и *политическа география*? Днес някои автори разбират геополитиката като част от академичното поле на политическата география.¹⁸ Blacksell определя *политическата география* като академична поддисциплина на *географията на човека*, занимаваща се със „силите, формиращи света, който обитаваме, и как те се проявяват на територията на целия свят“¹⁹. Впоследствие политиче-

¹³ Haggman, B. (1998) 'Rudolf Kjellén and Modern Swedish Geopolitics', *Geopolitics*, vol. 3/2, pp. 99–112.

¹⁴ Kjellen, R. (1918–1919) 'Undersöknigar till politikens system', *Statsvetenskaplig tidskrift*, vol. 21–22 (2–4), pp. 98–128, 163–182, 263–280.

¹⁵ Holdar, S. (1992) 'The Ideal State and the Power of Geography – the Life-work of Rudolf Kjellen', *Political Geography*, vol. 2/3, pp. 307–323.

¹⁶ Ratzel, F. (1899) *Anthropogeographie I*. Stuttgart: J. Engelhorn, p. 2.

¹⁷ Вж. Ratzel, F. (1897a) *Politische Geographie oder die Geographie der Staaten, des Verkehrs und des Krieges*. München: R. Oldenbourg.

¹⁸ Вж. напр. Blacksell, M. (2006) *Political Geography*. London, UK: Routledge, p. 30.

¹⁹ *Ibid.*, p. 1.

– ГЛАВА 13 –

ТЕОРИИ ЗА СЪЮЗИТЕ И ЗА БАЛАНСА НА СИЛИТЕ

В тази глава са разгледани някои по-конкретни въпроси на ТМО – за съюзите и баланса на силите. В предходна книга по ТМО при обсъждането на проблематиката на баланса на силите беше поставен по-силен акцент върху баланса на силите като политика и като система, създаването на съюзи, ролята на балансъора, разделянето на държавите и поредицата от тактики: прибягване до война, сключване на сепаративен мир, разделяне и компенсация и пр.¹ В настоящото издание много от тези въпроси не се обсъждат толкова детайлно. За сметка на това в тази глава е отделено повече място на по важните въпроси за същността, създаването и механизмите на функциониране и управляване на съюзите, тъй като те имат централно значение в съвременната СМО. Различните типове съюзи са с различно въздействие върху стабилността на международната система. Във втората част на главата балансът на силите е разгледан в контекста на ролята на съюзите за стабилността на СМО и значението им за поддържане на баланс на силите, като особено внимание е обърнато на различните идеи за постигане на баланс.

Политическите реалисти смятат, че военният потенциал и съюзите са в основата на сигурността. Според Morgenthau стремежът към сила показва, че балансът на силите е „типично социално явление, което може да бъде открито на всички нива на социално взаимодействие“.² Индивиди, групи и държави се съюзават, за да се предпазят от общи заплахи. На ниво СМО съюзите и балансът на силите имат противоречиви последици. Съюзите могат да попречат на войната и да запазят статуквото, ако силите на статуквото надделяват над стремящата се към хегемония държава. Но балансирането на международните заплахи може да засили напрежението и да направи войната по-вероятна поради невъзможността да се прецени със сигурност какви са мотивите на другите държави, потенциалът и решимостта им. Главата е посветена на проблемите, които се смята, че попадат основно в сферата на политическия реализъм. Те засягат обаче и други теоретични направления, като либерализъм и институционално-интеграционни теории, което ще бъде изяснено в хода на изложението.

¹ Вж. Б. Хаджиев в: Гочев, А., Е. Василева, Б. Хаджиев. Цит. съч., 2017, Глава 8, т. 8.3–8.5, с. 404–444.

² Morgenthau, H. (1958) *Decline of Domestic Politics*. Chicago, IL: University of Chicago Press, pp. 49, 81.

В началото на главата са изяснени въпросите какво представляват съюзите и защо възникват, кои са факторите, водещи до устойчивостта или разпадането им. Особено място е отделено на мотивите за участие в съюзи, както и на недостатъците и рисковете от това. От гледна точка на различни критерии за класификация са разгледани различните типове съюзи, както и хегемонията, сплотеността и напрежението в тях. Последната част на този раздел е посветена на теориите за формиране и управление на съюзите в основните теоретични школи в НМО – политически реализъм, либерализъм, интеграционни теории (общности за сигурност) за същността и ролята на съюзите в СМО.

Последната част на главата е фокусирана върху проблематиката на баланса на силите. Разгледани са процесът и механизмите на балансирането, функциите на баланса на силите и предпоставките за разрушаването му. Наред с въпросите за същността на категорията „баланс на силите“, много обстойно са обсъдени въпросите, свързани с нейното историческо развитие, и вижданията за регулиране на баланса от Античността до наши дни. На този фон подробно са разгледани и ортодоксалните марксистки, болшевишките и съветските възгледи за съотношението на силите, което е марксисткото понятие, използвано вместо баланс на силите. Въпреки че тяхното политическо значение в настоящия момент е минимално, те са включени, защото някои ръководители в държави от ОНД и Третия свят все още вярват в тях и градят политиката си на тази основа.

13.1.

СЪЮЗИ – СЪЩНОСТ И ОПРЕДЕЛЕНИЕ

Много изследователи на МО споделят идеята, че „не е възможно да се говори за международни отношения, без това да включва съюзите“.³ Стремещт към участие в съюзи е присъщ както на малките, така и на големите държави. Съюзите се различават помежду си по обхват, брой на участниците, основни цели, мотиви и пр. Съществуват много определения на понятието „съюз“. В литературата, свързана с ТМО, то е дефинирано по различни начини.⁴ В своята книга „Политика на съюзите (*Alliance Politics*) Glenn Snyder, който е един от най-представителните автори в тази област, определя съюзите като „формално обединение на държави, за използване или неизползване на военна сила в определени условия

³ Liska, G. (1968) *Nations in Alliance: The Limits of Interdependence*. Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press (Johns Hopkins Paperbacks, JH-42), p. 3.

⁴ Вж. напр. Dwivedi, S. (2012) 'Alliances in International Relations Theory', *International Journal of Social Science & Interdisciplinary Research*, vol. 1/8, p. 224. За повече подробности за различните типове дефиниции на понятието „съюз“ вж. Б. Хаджиев в: Гочев, А., Е. Василева, Б. Хаджиев. Цит. съч., 2017, с. 422–426.

13.7.

ТИПОВЕ СЪЮЗИ

Както беше посочено по-горе, участието в геополитически съюзнически структури е единият от подходите за гарантиране на националната сигурност. Формирането на съюзи зависи от действието на много фактори и това води до появата на различни модели на съюзнически конфигурации. Всички те имат различна степен на влияние върху стабилността на международната система. Ще предложим две класификации на съюзите – в зависимост от *характеристиките* на съюза и в зависимост от *въздействието* на съюзническите конфигурации върху стабилността на системата.

13.7.1. КЛАСИФИКАЦИЯ НА СЪЮЗИТЕ В ЗАВИСИМОСТ ОТ ТЕХНИТЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ

В своя анализ Hoslti смята, че класифицирането на съюзите може да бъде осъществено на основата на четири критерия:⁴⁵

1. Според условията, при които взаимните задължения влизат в сила, или *casus foederis*.⁴⁶
2. Според характера на ангажиментите, поети от страните.
3. Според степента на интегриране на въоръжените сили на страните.
4. Според географския обхват на договора.

СПОРЕД УСЛОВИЯТА НА CASUS FOEDERIS

Военнополитическите съюзи могат да бъдат *нападателни* или *отбранителни* в зависимост от начина, по който са формулирани условията на взаимните задължения за оказване на военна помощ. Обикновено съюзите с *нападателен* характер имат много неясно дефинирани условия за възникване на съюзническите задължения.

Например Стоманеният пакт между Германия и Италия от 1939 г. предвижда, че „ако противно на желанието една от двете страни е въввлечена във *военни усложнения*, другата страна ще се притече веднага на помощ с всичките си въоръжени сили“. Изразът „военни усложнения“ е толкова неясен, че на практика означава оказване на военна помощ във всяка ситуация. По аналогичен начин е дефиниран *casus foederis* в договорите на СССР с България (1948 г.) и с Румъния (1948 г.). Там страните следва да си окажат взаимна помощ, ако са „въвлечени във военна дейност“. При такава формулировка е много трудно да се определи точно кога и как Българската армия следва да участва във въоръжен конфликт. Много по-ясно е формулиран чл. 5 от Договора на НАТО, където съюзническите задължения възникват само при „въоръжена атака срещу един от участниците“.

⁴⁵ Представената по-нататък типология на Holsti за съюзите се основава на: Holsti, K., 1977, *op. cit.*, pp. 121–125. Вж. и бележка 11.

⁴⁶ *Casus foederis* (или *casus foederis*) е израз на латински и означава „случай за съюза“. В международноправен аспект обозначава ситуация, когато условията на международен договор влизат в сила и въз основа на това съответната държава следва да се намеси.

СПОРЕД ХАРАКТЕРА НА АНГАЖИМЕНТИТЕ

Съюзите се различават според характера на външнополитическите действия, които следва да се предприемат при наличието на *casus foederis*. Ако вземем за пример договора между СССР и НРБ от 1948 г., там се предвижда, че ако една от страните бъде въввлечена във военна дейност, другата веднага ще предостави военна и всякаква друга помощ, с която разполага. Този тип ангажимент се нарича „лек спусък“, защото автоматично въвлича страните във военни действия при наличие на *casus foederis*. Аналогична клауза има в Брюкселския договор, подписан от Великобритания, Франция, Белгия, Нидерландия и Люксембург през 1948 г.

В други случаи характерът на действията и ангажиментите са формулирани много неясно. Например в договора на АНЗЮС (Нова Зеландия, Австралия и САЩ) се предвижда, че „всяка страна ще участва в отстраняване на опасността в съответствие със своя конституционен процес“, т.е. няма ясна и точна клауза за предприемане на военни действия. В Договора за взаимна помощ между САЩ и Япония от 1970 г. се предвиждат само консултации, ако Япония бъде нападната.

Задълженията по договорите могат да са **взаимни** или **едностранни**. Пример за взаимни задължения са договорите на страните – членки на НАТО и на бившата ОВД. В тези два случая нападение срещу един от съюзниците се смята за нападение срещу всички, т.е. всеки трябва да окаже военна помощ на засегнатия партньор.

При договорите, които допускат *едностранни* задължения, участниците могат да поемат различни по обем ангажименти. В горепосочения пример отбранителният договор между САЩ и Япония предвижда различни задължения за партньорите, като тези на САЩ са много по-големи.

Вариант на договор с едностранни задължения е т.нар. договор за гаранции, където повечето от държавите участнички получават гаранции от трета страна, докато страната, която дава гаранциите, не получава нищо в замяна. Пример за такъв тип договор са споразуменията от Локарно (1925 г.), където Великобритания и Италия се задължават да оказват помощ на Франция, Белгия и Германия в зависимост от това кой е агресорът.

СПОРЕД СТЕПЕНТА НА ИНТЕГРИРАНЕ НА ВЪОРЪЖЕНИТЕ СИЛИ

Първоначално в историята на военните съюзи съществува само случайна координация на военното планиране и командване. Националните въоръжени сили остават независими в организационно и административно отношение. Например през XVIII век задълженията, които произтичат от участие във военни съюзи, предвиждат предоставяне на определен брой войници, военна техника и средства, но не и обединено командване и координирани военни операции. Координирането на военните действия е резултат на *ad hoc* решения, вземани за всеки конкретен случай. Изключение в това отношение е австрийско-германският военен съюз, където от 1879 г. до началото на Първата световна война се осъществява координация на равнище военни аташета.

След Втората световна война настъпват съществени изменения в тази насока, тъй като военнополитическите съюзи предвиждат създаване на обединени въоръжени сили с общ главнокомандващ и обща командна структура с персонал от различни държави. Предвижда се също стандартизация на въоръженията, обща стратегическа доктрина, постоянен щаб и постоянно действащо командване.

През XVIII век съюзите обикновено възникват след осъществено нападение и имат твърде ограничени цели. Днес съюзите, освен че са средство за защита, имат и огромна възпираща роля по отношение на потенциалните агресори. Целите, които се преследват, са в много по-голяма степен свързани с предотвратяването на агресия и международни кризи, с повишаването на външнополитическото влияние на отделните държави, а не с успешното водене на военни действия срещу трети страни.

СПОРЕД ГЕОГРАФСКИЯ ОБХВАТ

Според географския си обхват съюзите могат да бъдат двустранни и многостранни. Договорът за дружба и взаимопомощ между България и Съветския съюз (1948 г.) е пример за двустранен съюз, докато НАТО и бившата ОВД са многостранни военнополитически съюзи.

13.7.2. КЛАСИФИКАЦИЯ НА СЪЮЗНИЧЕСКИТЕ КОНФИГУРАЦИИ В ЗАВИСИМОСТ ОТ ВЪЗДЕЙСТВИЕТО ИМ ВЪРХУ СТАБИЛНОСТТА НА СИСТЕМАТА

Друга типология на съюзническите конфигурации е предложена от К. Mueller. При нея класификационните критерии имат отношение към международната сигурност и стабилност. Могат да бъдат обособени пет модела на съюзнически отношения, които имат пряка връзка с международната сигурност и със стабилността на СМО. Те също въздействат по различен начин върху сигурността на участващите страни. По-нататък ще бъдат разгледани както от гледна точка на ТМО, така и на техните емпирични прояви до края на XX век.⁴⁷

САТЕЛИТЕН ПОЯС

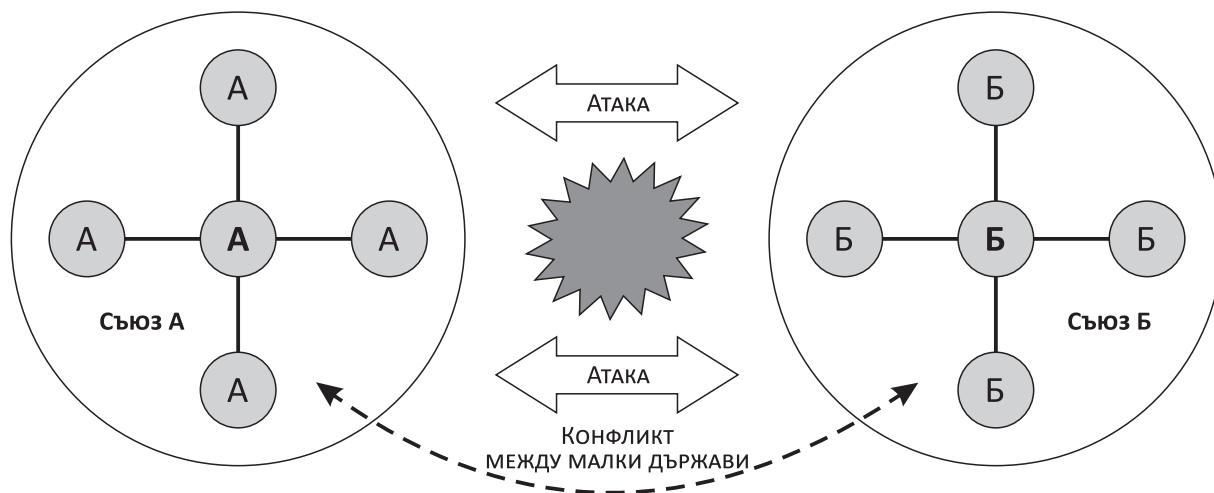
Сателитни пояси се появяват, когато малки държави се обвързват тясно с прилежащи близо до тях Велики сили, независимо от формата на обвързване: „Велика сила – васал (сателит)“ или „съюз на равноправни партньори“.⁴⁸ Фигура 13.1 илюстрира тази конфигурация. При сателитния пояс старшият партньор има изключителна свобода на действие в държа-

⁴⁷ В следващите параграфи типологията на съюзите се основава на изследванията на Karl Mueller. – Вж. Mueller, K. (1995) 'Patterns of Alliance: Alignment Balancing and Stability in Eastern Europe', *Security Studies*, vol. 5/1, pp. 38–76. Тази типология е представена в по-ранна публикация на автора: Гочев, А. Национална сигурност и международни отношения. – В: Генев, Г., А. Гочев, Д. Динков. Национална сигурност и демократизиране на гражданско-военните отношения в България. Кн. 2. София: Албатрос, 1997, с. 64–81. Този текст е използван и от Б. Хаджиев в: Гочев, А., Е. Василева, Б. Хаджиев. Цит. съч., 2017, с. 432–443.

⁴⁸ Вж. Lake, A. (1992) 'The Logic of Grand Strategy', *Paper for the APSA Convention*. Chicago, 1992, pp. 4–6.

ФИГУРА 13.1.

САТЕЛИТЕН ПОЯС

Източник: Гочев, А. Теория на международните отношения. Лекционен курс и мултимедийни презентации. София: УНСС, 1999–2015.

вата „сателит“ и огромно влияние върху нейната външна политика. Това означава използване на територията на сателита за военни операции, разполагане на военни бази и задължение да се оказва военна помощ или да се сътрудничи с държавата хегемон в случай на война. Най-типичният и неотдавнашен пример в това отношение е Европа по времето на Студената война, когато НАТО и бившата ОВД са организирани като сателитни пояси, обслужващи двете суперсили. Не е необходимо обаче сателитните пояси да бъдат симетрични, какъвто е случаят с тези съюзи.

Основните мотиви за присъединяването към *сателитен пояс* са свързани с балансирането на доминираща заплаха (например НАТО или съветската заплаха) или с присъединяването към потенциален агресор победител и/или бъдещ хегемон (стратегията „присъединяване на страната на победителя“, или *bandwagoning*, англ. – вж. Каре 13.1), какъвто е случаят с балканските страни, присъединили се към оста Рим – Берлин – Токио. Тъй като заплахите за сигурността нарастват пропорционално на близостта между държавите, склонността към съюз с потенциален агресор победител и създаването на сателитни пояси се увеличава, когато се появи застрашаваща доминираща сила. Теоретично по-вероятно е политиката на „присъединяването към победителя“ да създаде сателитни пояси в условията на многополюсна СМО, отколкото при двуполюсна система, тъй като балансирането в условията на многополюсност е по-несигурно. На практика обаче поведението *присъединяване към победител* е по-рядко срещано явление от *балансирането*, независимо дали има, или не условия за него. Така двуполюсността в международните отношения е фактор, който на практика стимулира в по-голяма степен създаването на сателитни пояси.

13.9.

БАЛАНС НА СИЛИТЕ

Анархията в СМО поставя отговорност за сигурността към управлението на всяка държава. През XVII век Томас Хобс (Thomas Hobbes) отбелязва, че държавите са ангажирани в постоянна война на „всички срещу всички“.¹¹³ За политическия реализъм и неореализъм реформирането на подобна конкурентна система на самопомощ не е реалистично поради това, че анархията в МО е постоянна (вж. и Том 1, глави 6 и 7). При наличието на подобно допускане възниква въпросът как държавниците могат да подобрят възможностите за оцеляване на страната си в условията на анархична СМО. Лидерите се стремят да гарантират сигурност за държавата си, а когато много държави или противостоящи си съюзи действат по този начин, те засилват международното напрежение. В такива ситуации новопоявилите се сили могат да предизвикат война, смятайки, че имат предимство. От своя страна силите на статуквото могат да водят превантивна война срещу появяващия се претендент за хегемонна роля в СМО.

Концепцията за баланс на силите се свързва предимно с политическия реализъм. Нейни отделни елементи обаче се основават на либерални и институционалистко-интеграционни идеи – например разглеждане на Европейския концерт като предшественик на международните институции. Поради това основният акцент ще бъде поставен върху развитието на теориите на политически реализъм за баланс на силите. Те са и пряко свързани с теориите за съюзите, разгледани в първата част на главата.

За *политическия реализъм* оцеляването и световният ред зависят от правилното функциониране на системата за *баланс на военната сила*. Този въпрос е поставен още в Античността и обсъждан в Средновековието. Поради това **теорията за баланс на силите е най-старата, най-дълго задържалата се и най-оспорваната от всички теории в НМО**. Макар и да не е изрично формулирана тогава, нейни елементи косвено са признати още в Древна Индия и Древна Елада. David Hume отбелязва, че макар и понятието „баланс на силите“ да се асоциира с държавната система в Европа, „максимата за запазване баланса на силите се основава до такава степен на здравия разум и очевидната логика на мисленето, че е невъзможно да не е била забелязана поне отчасти още през Античността“, като стига до извода, че тя е била практикувана от древни времена до XVIII век.¹¹⁴

Теорията за *баланс на силите* се основава на идеята на Нютон, че Вселената се намира в *равновесие*. Тази идея е основна в много на-

¹¹³ Hobbes, T., цит. по: Kegley, C. Jr., E. Wittkopf, 1995, *op. cit.*, p. 472. Изразът „война на всички срещу всички“ идва от латинската фраза *bellum omnium contra omnes*.

¹¹⁴ Hume, D. (1925) *Essays and Treatises on Several Subjects*, vol. I. Edinburgh: Bell, Bradfute, W Blackwood, pp. 331–339. Reprinted in Arend Lijphart (ed.) (1966) *World Politics*. Boston, MA: Allyn Bacon, pp. 228–234.

уки. В химията се говори за разтвори, които са в стабилно равновесие. Икономистите се занимават с баланса (равновесието) между силите на търсенето и предлагането. Биолозите предупреждават, че дейността на човека може да наруши равновесието в природата между организмите и околната среда. Политиците често анализират взаимодействието между групите по интереси или отделните клонове на управлението с оглед на това как се балансират техните сили и правомощия.¹¹⁵ Теоретиците, занимаващи се с международната социална реалност, използват *баланса на силите* като **централен организационен принцип на взаимоотношенията между националните държави, след което приемат, че последните се подчиняват на собствен закон на естественото право, който ги кара да търсят сигурност чрез някакъв вид *уравновесяване на силите*.**

Следващите раздели разглеждат развитието на идеята за баланс на силите, на подходите за стабилизиране и функциониране баланса на силите в основните школи в НМО. За целта е направен подробен исторически преглед на развитието на идеята за баланс на силите от Средновековието до наши дни. Подробно са разгледани и марксистките разбирания за *съотношение на силите*, като понятие, което е сходно на баланса на силите.

13.9.1. ТЕОРИЯТА ЗА БАЛАНС НА СИЛИТЕ: СЪЩНОСТ И ДЕФИНИРАНЕ НА ПОНЯТИЕТО

За много политически изследователи *баланс на силите* е двусмислена концепция, използвана по различен начин.¹¹⁶ Понятието може да се отнася за разпределението на силите между две държави, без значение дали те са в равновесие, приблизителен баланс, или са небалансирани, което означава или преимущество, или недостиг на сила. Ernst Haas посочва поне осем различни значения на понятието:

- 1) разпределение на силата;
- 2) равновесие или процес на балансиране;
- 3) хегемония или стремеж към хегемония;
- 4) стабилност и мир в резултат на „концерт“ на [Великите] сили;
- 5) нестабилност и война;
- 6) политика на силата изобщо;
- 7) универсален исторически закон;
- 8) система и ръководство за политики.¹¹⁷

Според Innis Claude Jr. „Проблемът с баланса на силите не е в това, че няма ясно определено значение, а че има прекалено много значения“. Понятието е използвано, за да обозначи както равновесие, така и неравновесие, политика или СМО (както автоматична и саморегулираща се, така и изцяло зависима от манипулирането на проницателни полити-

¹¹⁵ Тези примери са посочени в: Morgenthau, H. *Politics Among Nations*, [1948]/2005, *op. cit.*, pp. 161–166; вж. Доуърти, Д., Р. Пфалцграф. Теории за международните отношения. Общ преглед. Кн. 1. София: Атика, 2004, с. 68.

¹¹⁶ Вж. напр. Claude, 1962; Haas, 1953, както са цитирани в: Kegley, C. Jr., E. Wittkopf, 1995, *op. cit.*, p. 472.

¹¹⁷ Вж. Haas, E. (1953) ‘The Balance of Power: Prescription, Concept or Propaganda?’, *World Politics*, vol. V (July 1953), pp. 442–477.

– ГЛАВА 14 –

ТЕОРИИ

ЗА МЕЖДУНАРОДНИТЕ

ОРГАНИЗАЦИИ

И МЕЖДУНАРОДНИТЕ

ОТНОШЕНИЯ

Световният ред, установен след края на Втората световна война, е благоприятен за възникването на широка мрежа от международни организации (МОрг), различаващи се по редица критерии, като териториален или регионален обхват, членски състав, проблематика, с която се занимават, начин на функциониране и вземане на решения и др. Поради тази причина в науката за международните отношения (НМО) започват да се формулират концептуални и аналитични рамки, които да идентифицират основните отличителни черти и характеристики на тези структури, начина им на функциониране, както и основните движещи сили, определящи възникването, развитието и упадък на МОрг. Тук тези проблеми на съществуването на МОрг ще бъдат разгледани от теоретична гледна точка чрез съпоставяне на теориите, свързани с тях, с общата теория на международните отношения (ТМО). **Първо**, ще бъде дефинирано понятието „международни организации“, като се направят разграничения с други сходни термини и понятия. **Второ**, ще бъдат обяснени основни онтологични и методологични допускания при формулирането на различните теории за МОрг. **Трето**, ще бъдат разгледани седем различни модела, обясняващи функционирането на тези организации. **Четвърто**, ще бъдат разгледани примери от различни МОрг, за да се обясни как тези теории се съотнасят към по-общата ТМО.

14.1.

ДЕФИНИРАНЕ НА ПОНЯТИЕТО „МЕЖДУНАРОДНИ ОРГАНИЗАЦИИ“

Примери за първите класически междуправителствени организации има от края на XIX и началото на XX век. Такива са Световният пощенски съюз (СПС), създаден през 1874 г. с Договора от Берн, както и Обществото на народите

(ОН) – като първата универсална международна организация, създадена с Версайската система на мирни договори след края на Първата световна война. Тези междуправителствени организации представляват нов феномен в международните отношения. Възходът на тоталитаризма и авторитарните режими през 30-те и 40-те години на ХХ век се превръща в сериозно предизвикателство за плахите опити за създаване на нови структури на международно сътрудничество. Краят на Втората световна война полага основите на съвременната система на международните отношения (СМО), в която международните организации отново стават ключов елемент.

Следва да се направи разграничение между международни междуправителствени и неправителствени организации. Тъй като тези два вида организации са доста различни, се приема, че последните съставляват самостоятелен феномен в МО, който следва да се разглежда като структури, отделни от междуправителствените организации. В текста по-долу се приема, че терминът „международни организации“ представлява преди всичко междуправителствени организации, които са обект на обсъждане и анализ в настоящата глава. От гледна точка на международното право всяка международна организация би следвало да притежава някакви изпълнителни органи (например съвет, секретариат, събрание или форум на министрите и др.). Учени като G. G. Fitzmaurice твърдят, че създаването на международна организация изисква подписване на договор или учредителен акт, който да дава право на организацията да сключва международни договори.¹ От друга страна, Peaslee и Amerasinghe посочват, че МОрг не са длъжни да сключват такъв договор и не би следвало задължително да имат право за сключване на договори.² Дейността на международната правна комисия показва, че международните организации притежават по недвусмислен начин характеристики на юридическо лице, което е субект на международното право. Следователно като такъв всяка МОрг съгласно международното право може да носи отговорност за своите действия.³

Политическата наука възприема определението, че МОрг представляват „формални сдружения, съставени от три или повече държави“, подчертавайки важноста на следните основни реквизити на тези структури: основополагащ документ, редовни срещи на страните членки и наличие на административен орган в лицето на постоянен секретариат.⁴ В този смисъл е редно да се направи разграничение между МОрг

¹ United Nations (1956) *Yearbook of the International Law Commission*, vol. 11: UN Doc. A/CN. 4/i, p. 108.

² Amerasinghe, C. (2003) *Principles of the Institutional Law of International Organizations*. Cambridge, UK: Cambridge University Press, p. 42.

³ Bouwhuis, S. (2012) 'The International Law Commission's Definition of International Organizations', *International Organizations Law Review*, vol. 9, pp. 451–465.

⁴ Coleman, K. (2007) *International Organisations and Peace Enforcement: The Politics of International Legitimacy*. Cambridge, UK: Cambridge University Press, pp. 6–7.

и други понятия като „международни институции“, „съюзи“ и „глобално управление“. МОрг представляват „най-конкретна и видима форма“ от всички видове такива институции, които освен официални организации включват и международни норми, актове на международното право (т.е. договори, правила, практики и др.), както и международни режими в различни области на сътрудничеството. Следва да се има предвид, че НМО е положила доста усилия в изследване на тези формални норми и актове на международното сътрудничество. В тази глава фокусът ще бъде върху формалните международни организации. Следователно всяка препратка до понятието „международни институции“ означава официални институции, които за разлика от нормите и режимите имат обозримо присъствие в международния живот.

Международните организации могат да бъдат в различни области: **търговия** (Световна търговска организация – СТО), **транспорт** (Международна организация за гражданска авиация – ИКАО), **финанси** (Международен валутен фонд – МВФ, Международна банка за възстановяване и развитие – МБВР, Международна финансова корпорация – МФК и др.), **сигурност** (Организация за сигурност и сътрудничество в Европа – ОССЕ, Международна агенция за атомна енергия – МААЕ, Организация на Северноатлантическия договор – НАТО и др.), **права на човека** (Съвет на Европа – СЕ, Европейски съюз – ЕС, Международен наказателен съд – МНС и др.) и т.н. Специално внимание заслужават МОрг в сферата на сигурността, като НАТО, ОССЕ, СЕНТО, СЕАТО, Шанхайска инициатива за сътрудничество, Евразийски съюз и това доколко те се различават от разбирането за съюзи в МО. Учени като Glenn Snyder дефинират съюзите като „формално сдружение на държави за използване (или неизползване) на военна сила в определени условия срещу страни, които не са членове на това сдружение“⁵. Stephen Walt разширява това тълкуване, като добавя към определението за съюзите всяка форма на „формални и неформални ангажименти за сътрудничество в сферата на сигурността между две или повече суверенни държави“⁶.

След съпоставяне на определенията за МОрг и съюзи **може да се заключи, че съществуват няколко основни различия помежду им. Първо**, при организациите има съществена доза *формализъм* (например наличие на договор и правни характеристики като субекти на МО), докато при съюзите няма такова изискване, тъй като те представляват преди всичко формални или неформални сдружения с военна цел или цел, свързана с проблемите на сигурността. **Второ**, при международните организации са необходими поне три страни членки, докато при съюзите двустранният договор е достатъчен. В този смисъл двустранните договори между САЩ и Япония или САЩ и Република Корея са примери за съюзи, но не и за международни организации. **Дори тристранни договори като АНЗЮС – между Австралия, Нова Зеландия и САЩ, са съюзи, които обаче не притежа-**

⁵ Snyder, G. (1997) *Alliance Politics*. Ithaca, NY and London, UK: Cornell University Press, p. 4.

⁶ Walt, S. (1987) *The Origins of Alliances*. Ithaca, NY: Cornell University Press, p. 12.